

Burgerperspectieven

2015 | 4

-
- Vluchtelingen veruit grootste zorg
 - Tevredenheid met economie dit kwartaal groter en vertrouwen stabiel ...
 - ... maar tevredenheid en vertrouwen op de langere termijn dalend
 - Politiek krijgt vaak de schuld van wat niet goed gaat in Nederland
-

Kwartaalthema:

Perspectieven van mbo-opgeleiden

- Middengroep én verwant aan lageropgeleiden
 - Sterke behoefte aan meebeslissen over belangrijke politieke kwesties
 - Hbo'ers belangrijkste referentiegroep en concurrenten op de arbeidsmarkt
-

Paul Dekker, Rozemarijn van Dijk, Pepijn van Houwelingen, Wouter Mensink en Yvette Sol

COB

Burgerperspectieven 2015 | 4

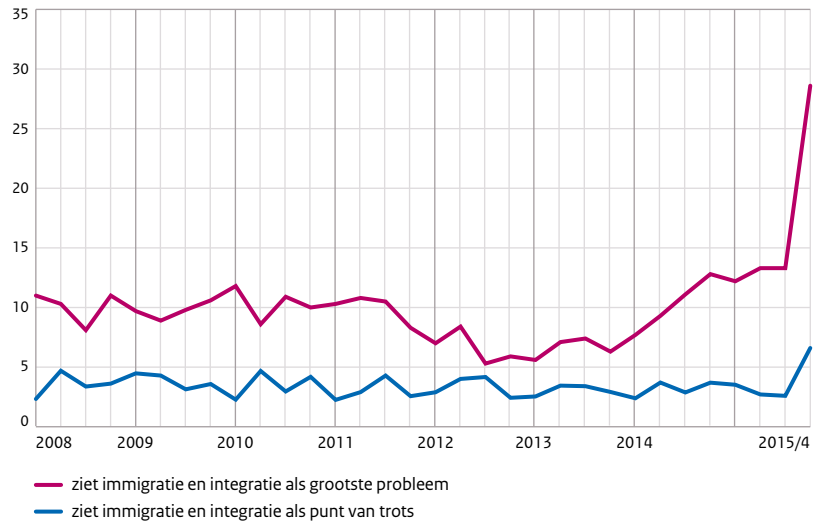
Belangrijkste bevindingen vierde kwartaal 2015

Grote zorgen over de vluchtelingenproblematiek

Dit kwartaal domineren immigratie en integratie het nationaal probleembesef. Veel burgers maken zich grote zorgen over de komst van vluchtelingen naar Nederland. Men is bang voor spanningen in de samenleving, vindt het oneerlijk dat vluchtelingen geld en voorzieningen krijgen terwijl sommige Nederlanders in armoede leven en jarenlang moeten wachten op een woning. Verder vreest men dat zich onder vluchtelingen ook terroristen bevinden. Anderzijds, maar deze groep is wel aanzienlijk kleiner, zijn mensen juist boos over de ongestuvige houding van Nederland tegenover vluchtelingen.

→ p. 22

Nationaal probleembesef: immigratie en integratie (in %)

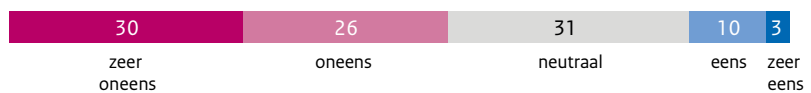
Weerstand tegen het opnemen van meer vluchtelingen

Ruim twee derde van de Nederlanders zou graag zien dat de regering zich meer richt op de binnenlandse problemen en minder op het buitenland. Dit percentage is hoger dan

voorheen. Ook staat men huiverig tegenover het opnemen van meer vluchtelingen. Slechts 13% is het eens met de stelling dat Nederland meer vluchtelingen zou moeten opnemen dan nu het geval is.

→ p. 22

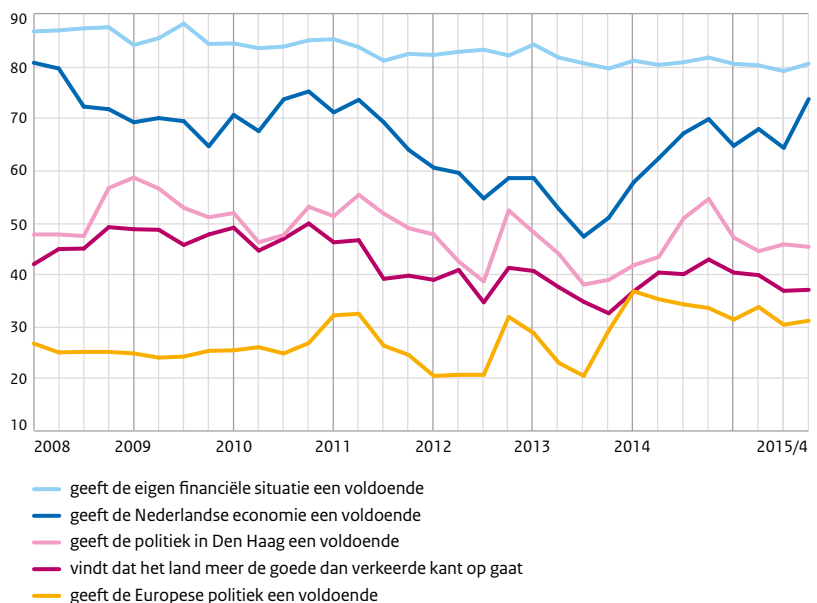
Nederland zou meer vluchtelingen moeten opnemen dan nu het geval is (in%)

Meer tevredenheid over de economie

Dit kwartaal geeft 74% een voldoende aan de Nederlandse economie; vorig kwartaal was dat 64%. Voor de rest verandert er dit kwartaal, en eigenlijk al het hele jaar, weinig in de tevredenheid over samenleving en politiek en in het vertrouwen in maatschappelijke instituties.

→ p. 17

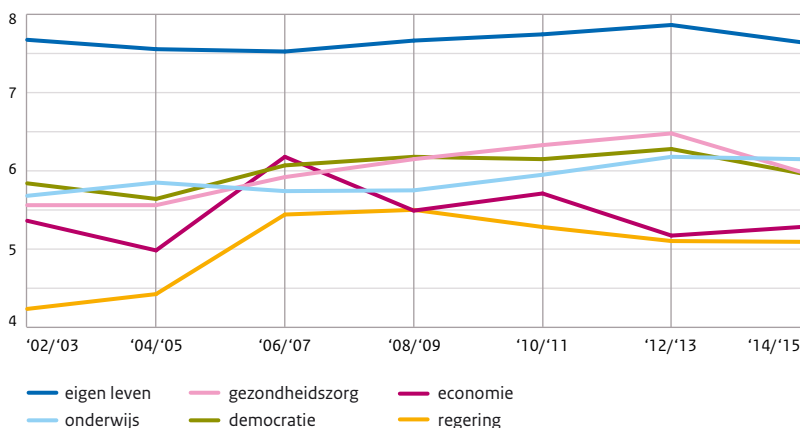

Altijd blijer met het eigen leven dan met de rest

Er is een grote afstand tussen de ruime voldoende die Nederlanders geven voor tevredenheid met het eigen leven en de zesjes en minder die ze aan samenleving en politiek toekennen. In vergelijking met Denemarken, Duitsland, België en het Verenigd Koninkrijk staat Nederland in de periode 2002-2015 op zes onderwerpen steeds op de tweede of derde plaats (zie figuur 1.2, p. 9). De Denen staan steeds bovenaan, behalve bij de gezondheidszorg. Daarover zijn de Belgen tevredener.

→ p. 9

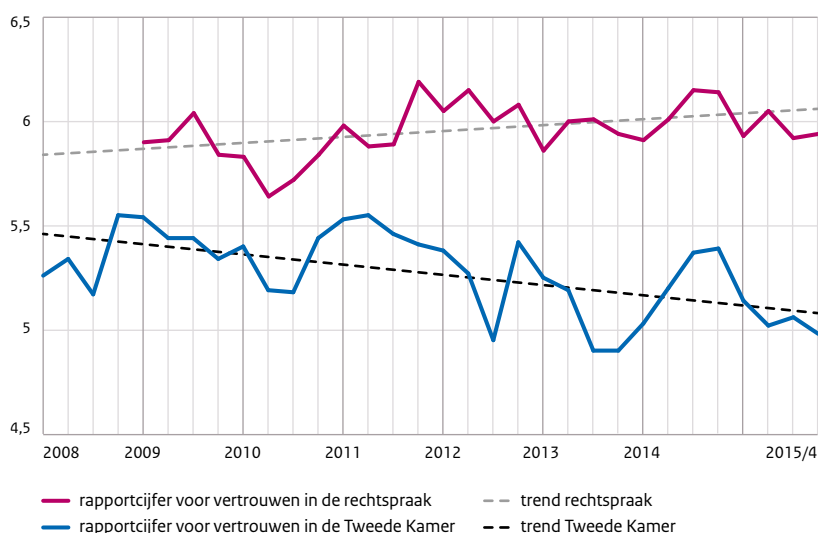
Tevredenheid Nederlanders over ... (in rapportcijfers van 1-10)

Neerwaartse trends in tevredenheid en vertrouwen

Vanaf 2008 is er volgens het cob en andere bronnen wel een zwakke trendmatige daling in tevredenheid met economie en politiek. Dat is ook het geval voor vertrouwen in diverse maatschappelijke en politieke instituties, maar niet voor het vertrouwen in de rechtspraak (en de politie).

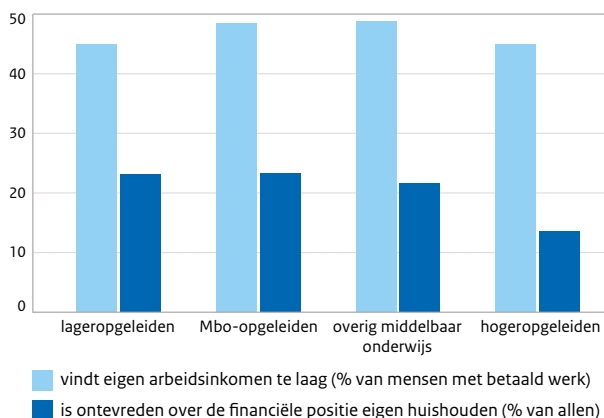
→ p. 11

Tevreden over de financiële situatie, maar ontevreden over het inkomen

Nederlanders zijn in ruime meerderheid tevreden over hun eigen financiële situatie en hebben daarover ook positieve verwachtingen. Tegelijkertijd is bijna de helft van de bevolking van mening te weinig te verdienen. Over het arbeidsinkomen bestaat dus veel minder tevredenheid.

→ p. 17-18

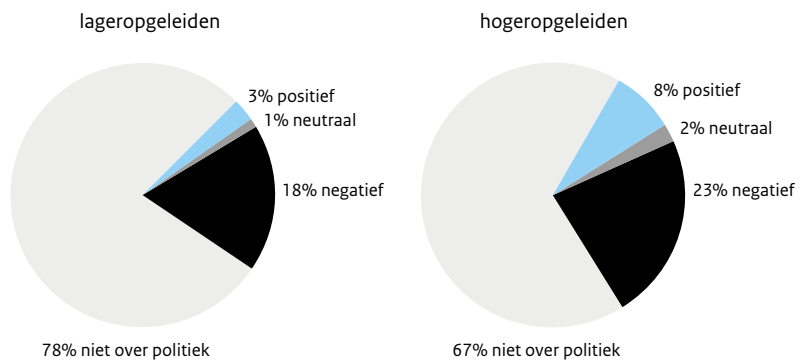

Hogeropgeleiden positiever over de politiek dan lageropgeleiden

Wanneer Nederlanders praten over de politiek, is dat doorgaans negatief. Hogeropgeleiden beginnen vaker spontaan over de politiek en zijn daar ook positiever over dan lageropgeleiden. Negatieve uitslatingen gaan vooral over het gevoel dat de Nederlandse politiek te veel gericht is op het buitenland en niet luistert naar de eigen bevolking. Ook hekelt men de manier waarop politici met elkaar omgaan.

→ p. 32

Aandeel politiek in argumenten waarom het de goede of verkeerde kant opgaat met Nederland (in %)

Perspectieven van mbo-opgeleiden

Dit keer besteden we minder dan gebruikelijk aandacht aan de verschillen tussen hoger- en lageropgeleiden, maar concentreren we ons op de belangrijkste middengroep: mensen met een achtergrond in het middelbaar beroepsonderwijs (hoofdstuk 3).

Middengroepen voelen zich benadeeld

Mensen die vinden dat de overheid te weinig doet voor 'mensen zoals ik' refereren nogal eens aan hun positie als middengroep, zo blijkt uit de toelichtingen op hun keuze bij deze stelling. Behalve mbo-opgeleiden beschrijven ook mensen met een hbo-achtergrond zichzelf vaak als middengroep. Het beeld leeft dat 'de gewone, hardwerkende mens' tussen wal en schip raakt. Mensen met een modaal inkomen vallen in hun ogen net buiten toeslagregelingen. Op de woningmarkt zitten ze net boven de sociale huur-

grens, terwijl ze ook niet voldoen aan de inkomenseisen voor een hypotheek.

→ p. 39

Hbo'ers belangrijkste concurrenten op de arbeidsmarkt en referentiegroep

Mbo-opgeleiden definiëren zichzelf niet graag op basis van hun opleiding, maar zien zichzelf wel als nuttige 'doeners' in de organisatie. Als ze het hebben over hogeropgeleiden denken ze vooral aan hbo'ers. Ze ervaren ook concurrentie met hbo'ers op de arbeidsmarkt en zien

ook verdringing, maar geven ook aan dat hbo'ers dan vaker onder hun niveau moeten werken.

→ p. 47

Gevolgen automatisering en robotisering

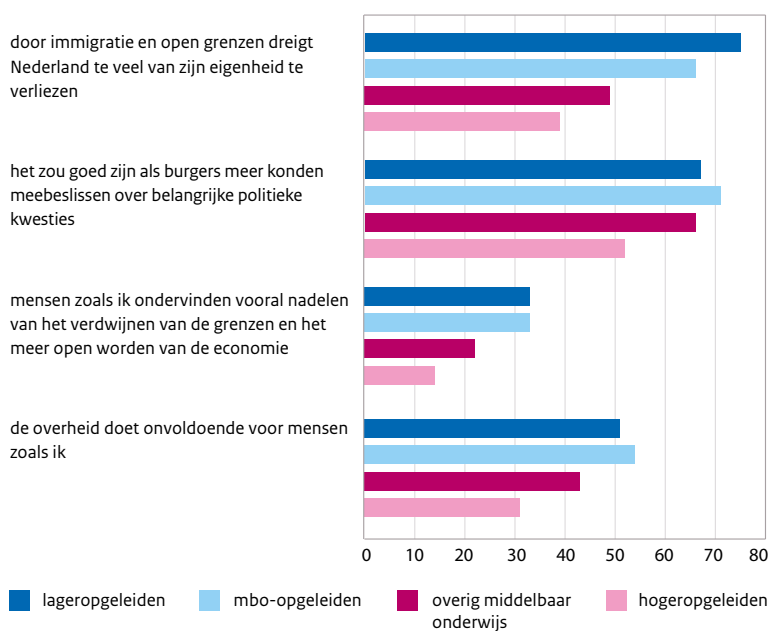
Nederlanders zien een toekomst voor vakmanschap en ambachtseconomie. Wel moet men de verdringingseffecten van automatisering en robotisering serieus nemen. Hoe hoger men is opgeleid, hoe minder zorgen men zich hierom maakt.

→ p. 50

Mbo-opgeleiden een middengroep, maar qua opinies dichtst bij lageropgeleiden

Mbo-opgeleiden hebben in hun werk en privé contact met zowel lager- als hogeropgeleiden. In hun opvattingen lijken ze echter meer op lageropgeleiden, bijvoorbeeld als het gaat over het functioneren van de politiek of over concrete politieke kwesties. Maar ze geven wel aan meer grip te hebben op de eigen toekomst en zijn positiever over de bijdragen van verschillende culturen aan onze samenleving dan lageropgeleiden. Met hogeropgeleiden verschillen ze in opvattingen over bijvoorbeeld de openheid van de Nederlandse samenleving, het aantal op te vangen vluchtelingen en immigranten en de mate waarin burgers moeten meebeslissen over belangrijke politieke kwesties.

Instemming met stellingen naar opleidingsniveau (in %)

Inhoud

Belangrijkste bevindingen	2
Ten geleide	6
1 Hoe gaat het met Nederland?	7
2 Het is de politiek	30
3 De perspectieven van mbo-opgeleiden	38
Verantwoording	55

Ten geleide

Dit 32e kwartaalbericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) betreft het vierde kwartaal van 2015. In hoofdstuk 1 beschrijven we de algehele stemming in het land met extra aandacht voor ontwikkelingen in tevredenheid en vertrouwen op langere termijn, en voor zorgen en opvattingen over de economie, vluchtelingen en de positie van Nederland in de wereld. Net als de vorige keer, in 2012 (COB 2012|4: 48-49), geven de uitvoerders van het focusgroepenonderzoek een terugblik op de afgelopen jaren. In hoofdstuk 2 bekijken we hoe burgers in toelichtingen over hoe ze het vinden gaan met Nederland over 'de politiek' schrijven. Hoofdstuk 3 gaat over het kwartaalthema: perspectieven van mbo-opgeleiden. We gaan uitgebreid in, op basis van ons enquêtemateriaal en focusgroepgesprekken, op de positie van mbo'ers, hoe ze aankijken tegen de lager- en hogeropgeleiden en in hoeverre hun perspectief afwijkt van deze twee groepen.

De enquêtegegevens voor het vierde kwartaal zijn tussen 1 oktober en 8 november 2015 verzameld. Op 15 en 20 oktober werden er groepsgesprekken gehouden in respectievelijk Zwolle en Amsterdam. Belangrijke onderwerpen in het nieuws waren deze periode de vluchtelingenproblematiek in het algemeen en het vinden van geschikte asielzoekerscentra in Nederland in het bijzonder, de presentatie van het onderzoeksrapport naar het neerhalen van vlucht MH17 boven de Oekraïne (13 oktober), de parlementaire enquête naar de Fyra-treinverbinding tussen Nederland en België (28 oktober) en het neergestorte Russische vliegtuig in Egypte (31 oktober). De aanslagen in Parijs (13 november) kwamen na afronding van het veldwerk.

1 Hoe gaat het met Nederland?

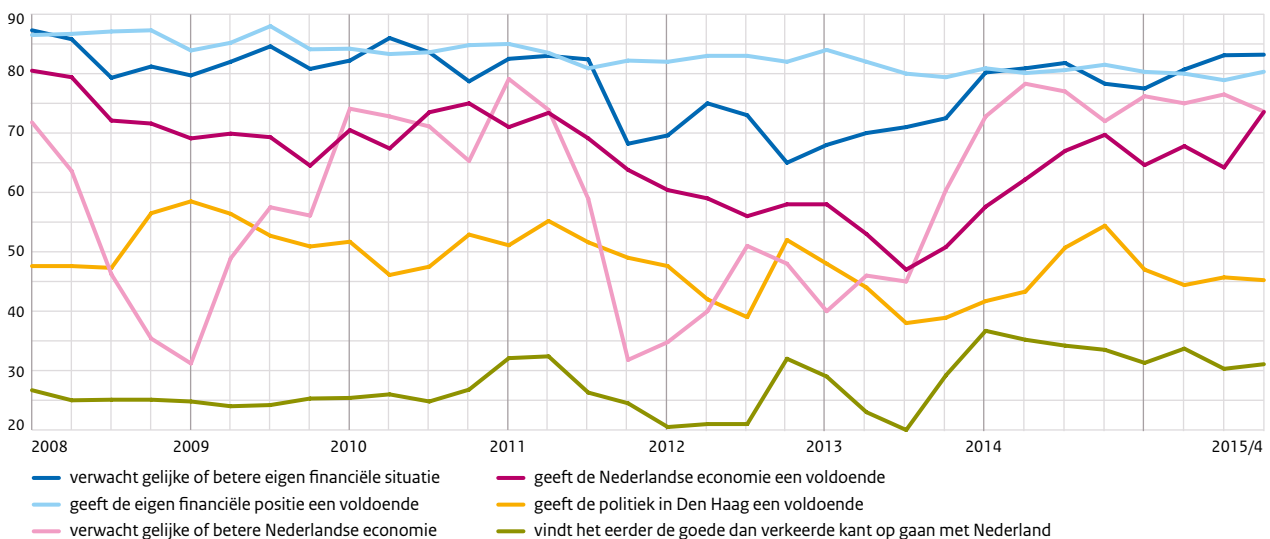
Kernpunten

- De stemming over samenleving en politiek is het hele jaar al tamelijk stabiel en verandert ook dit kwartaal nauwelijks. Uitzondering is dit kwartaal een stijging van de tevredenheid over de economie: van 65% naar 74% voldoende.
- Diverse bronnen tonen vanaf 2008 een zwak neerwaartse trend in de tevredenheid met de economie en de politiek en in het vertrouwen in maatschappelijke en politieke instituties, met uitzondering van de rechtspraak.
- De vluchtelingenproblematiek domineert het nationaal probleembesef. Bijna de helft (44%) van alle Nederlanders noemt als eerste spontaan een onderwerp gerelateerd aan 'immigratie en integratie' als we vragen naar de grootste problemen in ons land.
- Terughoudendheid over het toelaten van meer vluchtelingen: slechts 13% wil dat Nederland meer vluchtelingen opneemt.
- Een ruime meerderheid van de bevolking is positief over hun huidige financiële situatie (80%) en toekomst (83%). Hetzelfde geldt voor de Nederlandse economie (beide 74%). Ouderen zijn meer tevreden over hun eigen financiële situatie maar hebben pessimistischer verwachtingen.
- 69% is het (zeer) eens met de stelling dat de Nederlandse regering zich minder zou moeten richten op het buitenland en meer op de problemen in het eigen land.

Stabiele stemming, maar positiever over de economie

De enige noemenswaardige verandering op korte termijn in figuur 1.1 is een significante toename van de tevredenheid met de Nederlandse economie. Het aandeel mensen dat een voldoende geeft, is gestegen van 64 naar 74%. Dat is aanzienlijk, maar verder was 2015 qua stemming over samenleving, economie en politiek een stabiel jaar.

Figuur 1.1 Positieve waarden en verwachtingen^a, bevolking van 18+, 2008-2015 (in procenten)

a De verwachtingen betreffen de komende twaalf maanden. De voldoende is het percentage scores 6-10 op een schaal van 1-10 voor tevredenheid.

Bron: COB 2008/1-2015/4

Over de langere termijn bezien, sinds begin 2008, is de stemming over het land nog steeds bovengemiddeld positief (de onderste lijn in figuur 1.1). Dit kwartaal meent 31% dat het meer de goede dan de verkeerde kant op gaat met Nederland (59% meer de verkeerde kant op, 9% weet het niet). Sinds begin 2014 is gemiddeld 33% positief gestemd; in de jaren ervoor was dat gemiddeld 26%.

Tabel 1.1 toont de ontwikkeling van tevredenheid met een aantal aspecten van het eigen en het maatschappelijke leven sinds 2008. Bij zes van de acht vormen van tevredenheid is er een zwak neergaande trend, het sterkst bij de Europese politiek, waar een jaar of twaalf nodig is voor een daling met een punt (12 x -0,08).

Met grotere tussenpozen wordt over een langere periode, sinds 2002, tevredenheid gemeten in het European Social Survey (ESS). De daaraan ontleende cijfers voor Nederland in tabel 1.2 bevestigen opnieuw dat we over het eigen leven tevredener zijn dan over de maatschappelijke instituties en het minst over de politiek.

Tabel 1.1 Tevredenheid^a, bevolking van 18+, 2008-2015 (in gemiddelde rapportcijfers)

	2008	2015	trends ^b
eigen gezondheid	7,3	7,2	-0,01 *
eigen belangrijkste dagelijkse activiteit (werk, studie of andere activiteit)	7,4	7,2	-0,02 ***
eigen financiële situatie	7,0	6,7	-0,04 ***
de Nederlandse samenleving	6,2	6,3	+0,00
het eigen gemeentebestuur	6,0	6,1	+0,00
de Nederlandse economie	6,2	5,9	-0,06 ***
de politiek in Den Haag	5,2	4,9	-0,06 ***
de Europese politiek	4,9	4,6	-0,08 ***

a Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven hoe tevreden u bent met ... (1 = zeer ontevreden – 10 = zeer tevreden).

b Lineaire trend over de 32 kwartalen: toe- of afname per jaar; significantie: * p < 0,05, *** p < 0,001.

Bron: COB 2008/1 – 2015/4

Tabel 1.2 Tevredenheid, bevolking van 18+, 2002/'03–2014/'15 (in rapportcijfers)^a

	2002/'03	2014/'15	trends ^b	
			2002-2015	2008-2015
vandaag de dag ... uw leven in het algemeen	7,7	7,6	+0,01 ***	+0,00
de huidige staat van het onderwijs in Nederland	5,7	6,2	+0,04 ***	+0,07 ***
de huidige staat van de gezondheidszorg in Nederland	5,6	6,0	+0,06 ***	-0,02
de manier waarop de democratie werkt in Nederland	5,8	6,0	+0,03 ***	-0,03 **
de huidige toestand van de economie in Nederland	5,4	5,3	-0,00	-0,06 ***
de Nederlandse regering ... de manier waarop zij haar werk doet	4,2	5,1	+0,07 ***	-0,07 ***

a Rapportcijfers van 0 (zeer slecht) tot 10 (zeer goed) voor onderwijs en gezondheidszorg en 0 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden) voor de andere. Volgorde van afnemende tevredenheid in 2014/'15.

b Lineaire trend over de zeven metingen (zie figuur 1.3): geschatte toe- of afname per jaar (significantie ** p < 0,01, *** p < 0,001).

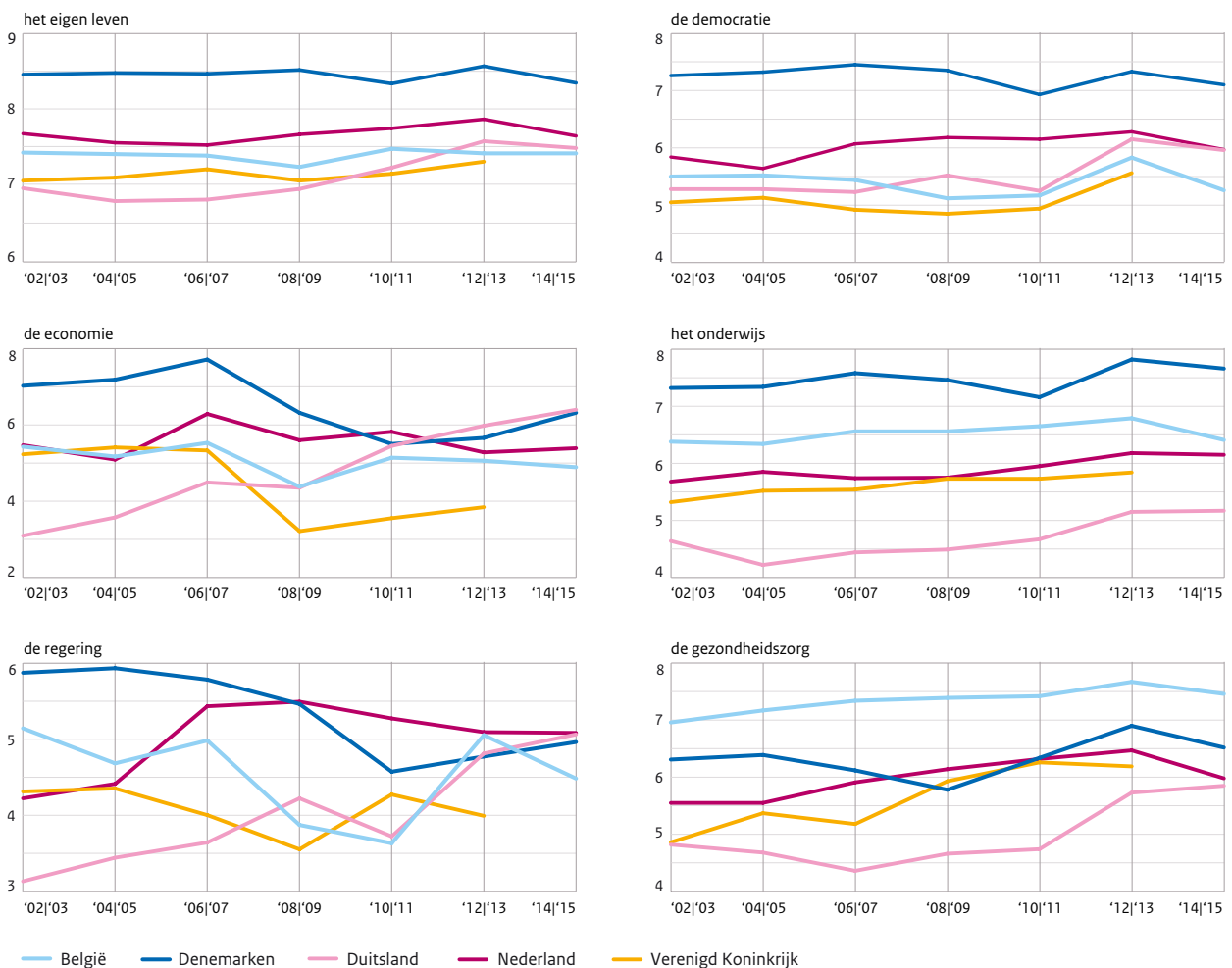
Bron: ESS 1-7

De zeven metingen tussen 2002 en 2015 tonen op een enkele uitzondering na (de tevredenheid met de economie) een trendmatige toename van tevredenheid. Die is het grootst voor de regering, ook dankzij een zeer lage score in 2002/'03 (tijdens het eerste kabinet-Balkenende met LPF-deelname en nieuwe verkiezingen in zicht in maart 2003). Beperken we ons echter tot de vier metingen vanaf 2008, dan zien we in drie gevallen een meer substantiële daling: in de tevredenheid met de economie, met het functioneren van de democratie en met het functioneren van de Nederlandse regering. Dat klopt qua richting en sterkte met de gegevens in tabel 1.2. Er is een trendmatige stijging in tevredenheid met het onderwijsstelsel (niet gevraagd in het COB) en geen trend bij de tevredenheid met de gezondheidszorg (een bron van grote zorgen in het COB; zie verderop en COB 2015[3]: 10-14).

Tussen Denen en Duitsers

Figuur 1.2 laat de ontwikkelingen in tevredenheid zien voor de zes onderwerpen in tabel 1.2 voor Nederland en zijn vier burens (inclusief

Figuur 1.2 Tevredenheid^a in vijf landen, 2002-2015, bevolking van 18+ (in rapportcijfers)

a Zie de omschrijving van de onderwerpen in tabel 1.2.

Bron: ESS 1-7

Denemarken). Bij vijf van de zes onderwerpen staat Denemarken op basis van de gemiddelde tevredenheid bovenaan. Als het om tevredenheid of ook om vertrouwen gaat, voert dat land heel vaak de Europese lijstjes aan.¹ Qua tevredenheid met de gezondheidszorg staat België steeds bovenaan en bij onderwijs is het na Denemarken een constante tweede. Nederland neemt over de hele periode gezien steeds een tweede of derde plaats in. Duitsland en het Verenigd Koninkrijk (waarvoor de gegevens over 2014/'15 nog niet beschikbaar zijn) sluiten doorgaans de rijen. In Duitsland is overigens de tevredenheid in een aantal gevallen (economie en de regering) sinds 2002 wel sterk toegenomen.

Vertrouwen: nu weinig beweging, maar dalende trends

Evenals bij de tevredenheidscijfers is er bij het vertrouwen in instituties (figuur 1.3) op de korte termijn weinig beweging te signaleren. Tweede Kamer en regering bevinden zich in 2015 met 43-50% voldoende voor vertrouwen op grote afstand van de kluwen overige instituties met 58-70% vertrouwen.

Over alle 32 kwartalen sinds begin 2008 gezien zijn er wel trends te signaleren. Bij zes van de zeven instituties neemt het percentage voldoende vertrouwen trendmatig af. De uitzondering is het vertrouwen in de rechtspraak, dat (sinds begin 2009) een trendmatige toename laat zien. De trends zijn wel heel zwak. Kijken we naar de gemiddelde rapportcijfers, dan variëren de jaarlijkse veranderingen van -0,05 voor Tweede Kamer en regering (dus een punt per twintig jaar) tot +0,02 voor de rechtspraak (zie de figuur bij de belangrijkste bevindingen voorin).

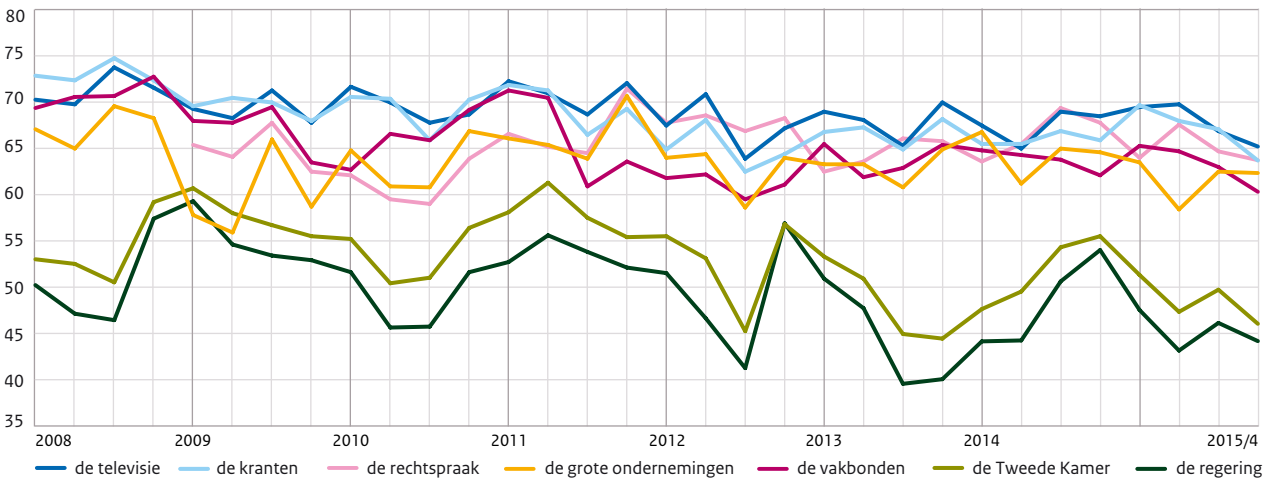
Evenals in tabel 1.2 kijken we in tabel 1.3 weer met gegevens uit het ESS naar ontwikkelingen sinds 2002. Behalve voor vertrouwen in politieke partijen en in het Europees Parlement zien we sinds 2002 een zwak stijgende trend, de sterkste voor vertrouwen in het rechtstelsel met jaarlijks een 0,06 punt hoger rapportcijfer. Voor de periode 2008-2015 is er geen stijging te signaleren (de statistisch niet significante +0,02 komt qua sterkte wel overeen met de significante stijging voor de rechtsspraak in deze periode in het COB). Het vertrouwen in de politie neemt over deze periode nog wel een beetje toe, maar alle vier politieke instituties vertonen een daling in vertrouwen, de sterkste voor het Europees Parlement met -0,09 punt per jaar.

In de vorige editie van *Burgerperspectieven* zijn we uitgebreid ingegaan op politiek vertrouwen in internationaal perspectief (COB 2015|3: 30-44).² Daarom volstaan we hier met de signalering dat over alle zeven ESS-metingen tussen 2002 en 2015 van de landen in figuur 1.2 België gemiddeld het hoogst scoort bij vertrouwen in politieke partijen en het Europees Parlement en Denemarken bij de andere vijf instituties. Nederland staat bij deze landselectie steeds op plek twee of drie, behalve bij vertrouwen in politieke partijen, waar Nederland hekkensluiter is. In tabel 1.4 presenteren we institutionele vertrouwenscijfers uit nog een andere enquête, namelijk Culturele verandering in Nederland (CV).³ Het betreft zeven metingen voor vier instituties tussen 1998 en 2015.

1 Zie voor een uitvoeriger vergelijking van Denemarken en Nederland COB 2011|1: 32-35. We gaven toen in overweging dat de hogere niveaus van tevredenheid en vertrouwen te maken zouden kunnen hebben met een autonomer lokaal en een responsiever nationaal openbaar bestuur, dat Denen meer het gevoel geeft invloed te hebben op de eigen omgeving en samenleving.

2 Zie ook J. Boelhouwer, G. Kraaykamp en I. Stoop (red.), *Nederland in Europees perspectief*. Den Haag: SCP, 2015: 34-39 en 73-92.

Figuur 1.3 Voldoende vertrouwen in zeven instituties^a, bevolking van 18+, 2008-2015 (in procenten)

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) in antwoord op de vraag ‘Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?’

Bron: COB 2008/1-2015/4

Tabel 1.3 Institutioneel vertrouwen, bevolking van 18+, 2002/03-2014/15 (in rapportcijfers)^a

	2002/03	2014/15	trends ^b	
			2002-2015	2008-2015
de politie	5,8	6,4	+0,05 ***	+0,02 *
het rechtsstelsel	5,4	6,0	+0,06 ***	+0,02
de Verenigde Naties	5,4	5,5	+0,02 ***	-0,00
het Nederlandse parlement	5,2	5,2	+0,02 ***	-0,05 ***
politici	4,8	4,9	+0,02 ***	-0,05 ***
politieke partijen	4,8 ^c	4,8	+0,00	-0,06 ***
het Europees Parlement	4,7	4,4	-0,00	-0,09 ***

a ‘Kunt u op een schaal van 0 tot 10 aangeven hoeveel vertrouwen u persoonlijk heeft in elk van de instellingen die ik oplees? 0 betekent dat u helemaal geen vertrouwen heeft in een instelling en 10 dat u volledig vertrouwen heeft.’ Volgorde van afnemend vertrouwen in 2014/15.

b Lineaire trend over de zeven metingen (zie figuur 1.2): geschatte toe- of afname per jaar (significantie * p < 0,05, *** p < 0,001).

c Cijfer voor 2004/05, toen voor het eerst naar politieke partijen werd gevraagd.

Bron: ESS 1-7

Samenvattend kunnen we op basis van drie bronnen sinds 2008 een trendmatig afnemende tevredenheid met de economie en politiek en afnemend vertrouwen in maatschappelijke en politieke instituties signaleren. Uitzonderingen daarop zijn politie en justitie, die stijngen vertonen. De trends zijn niet sterk en mogelijk gerelateerd aan de economische crisis. Over een langere periode bezien (sinds 2002 of 1998) overheersen de positieve trends.

3 Zie P. Dekker en J. den Ridder, Publieke opinie, in: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De sociale staat van Nederland 2015*. Den Haag: scp, 2015: 67-95.

Tabel 1.4 Institutioneel vertrouwen, bevolking van 18+, 1998-2014/'15 (in rapportcijfers)^a

	1998	2014/'15	trends ^b	
			1998-2015	2008-2015
kerken en religieuze organisaties	4,5	3,0	-0,11 ***	-0,12 ***
het bedrijfsleven	5,4	5,4	-0,01 *	-0,04 ***
de rechtspraak	5,2	5,4	+0,02 ***	+0,01
de regering	5,1	4,0	-0,04 ***	-0,08 ***

a Een vraag naar vertrouwen met een vijfpuntsschaal die is omgezet in rapportcijfers van 0-10 en waarbij scores zijn aangepast voor een verandering van antwoordcategorieën in 2010 (zie voetnoot 3).

b Lineaire trend over de zeven metingen: geschatte toe- of afname per jaar (significantie * p < 0,05, *** p < 0,001).

Bron: cv 1998-2014/'15

Tabel 1.5 Gewenste veranderingen in uitgaven aan politieke doeleinden^a, bevolking van 18+, 2015/4 (in procenten)

	veel minder geld	minder geld	zoals nu	meer geld	veel meer geld	ik weet het niet	nettosteun voor stijging uitgaven ^b
vergroten van de werkgelegenheid	1	1	16	54	24	4	75
verbeteren van de (gezondheids)zorg	0	1	18	46	31	3	75
bestrijden van armoede in Nederland	1	2	21	49	24	3	70
verbeteren van het onderwijs	0	1	25	48	21	5	68
verbeteren van de veiligheid op straat (geweld en overlast tegengaan)	1	2	34	44	15	4	56
voorkomen en bestrijden van terrorisme in Nederland	1	5	43	33	14	5	40
stimuleren onderzoek en technologie	1	7	40	35	11	6	39
verbeteren mobiliteit (openbaar vervoer en wegen)	1	8	48	30	9	4	30
verbeteren bescherming tegen het water (zee en rivieren)	1	3	60	26	5	5	28
verbeteren woonwijken en stadsvernieuwing	1	10	57	23	3	5	15
bijdragen aan de aanpak van internationale milieuproblemen en klimaatverandering	4	21	42	23	4	6	1
verbeteren dierenwelzijn	6	19	46	19	6	5	0
verbeteren integratie van minderheden	9	20	42	19	2	7	-8
bijdragen aan internationale militaire missies en conflictbeheersing	10	29	38	15	1	6	-23
stimuleren van kunst en cultuur	13	30	39	11	3	5	-29
bijdragen aan de ontwikkeling van arme landen	15	30	34	15	2	4	-29
gemiddeld voor bovenstaande 16 doeleinden	4	12	38	31	11	5	26
verminderen van de staatsschuld	3	16	48	20	2	11	3

a 'In de politiek moet worden gekozen. Meer geld uitgeven aan bepaalde doeleinden betekent dat er minder geld is voor andere. Wilt u dat de landelijke politiek aan de volgende doeleinden meer of minder geld gaat besteden? Wilt u uw antwoorden in de hokjes aankruisen?'

b Het percentage mensen dat (veel) meer wil uitgeven min het percentage dat (veel) minder wil uitgeven. Hierop zijn de uitgavencategorieën, m.u.v. vermindering van de staatsschuld, geordend.

Bron: COB 2015/4

Begrotingsvoorkeuren en bezuinigingen

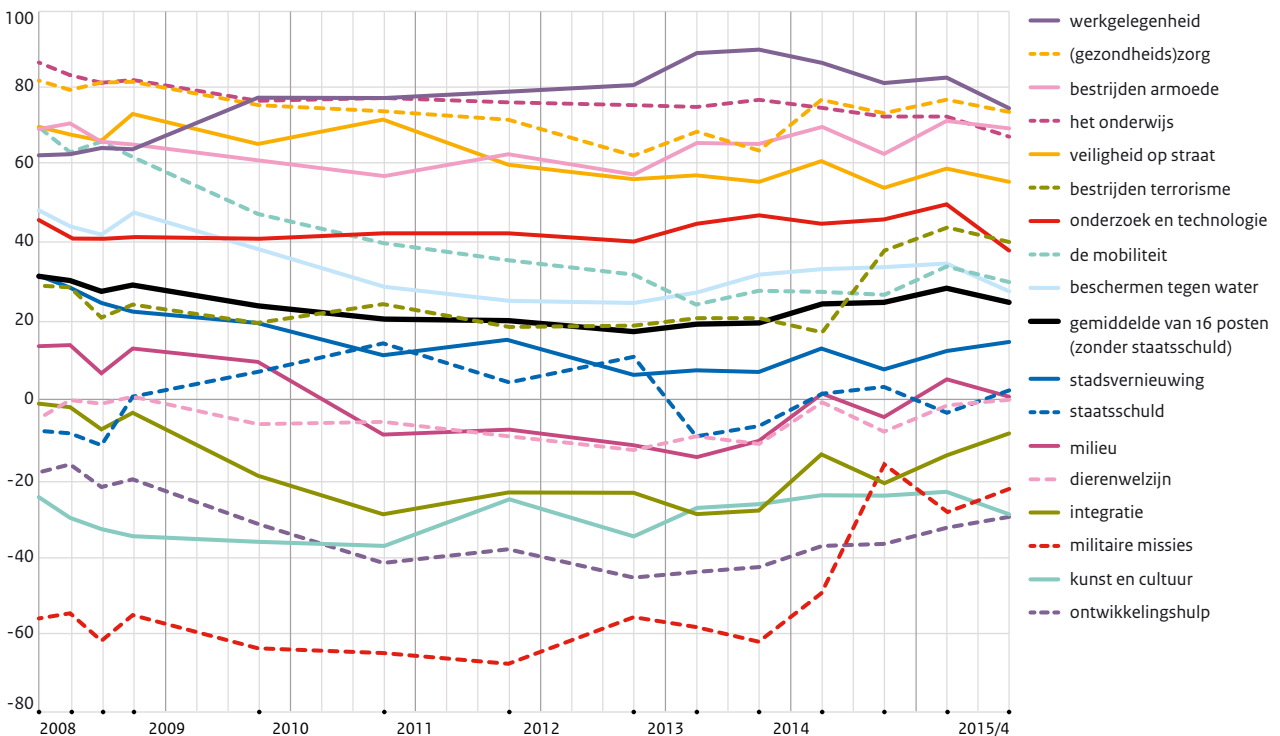
Dit kwartaal kijken we weer naar de beleidsprioriteiten en voorkeuren voor de overheidsfinanciën. We vragen waaraan de landelijke politiek meer of minder geld zou moeten uitgeven. We leggen zeventien doeleinden voor, inclusief vermindering van de staatsschuld (zie tabel 1.5).

Afgezien van de vermindering van de staatsschuld wil, evenals in het tweede kwartaal van dit jaar (COB 2015|2: 21), gemiddeld 16% (veel) minder uitgeven aan de voorgelegde doeleinden en 42% (veel) meer uitgeven. De laatste kolom vermeldt in hoeverre de voorstanders van meer uitgeven de voorstanders van minder uitgeven overtreffen. Gemiddeld is dat 26 procentpunten (42% - 16%), variërend van 29 procentpunten achterstand van de voorstanders van grotere uitgaven aan ontwikkelings-samenwerking en kunst en cultuur tot 75 procentpunten voorsprong van de voorstanders van grotere uitgaven aan werkloosheidsbestrijding en verbetering van de gezondheidszorg.

Terrorismebestrijding en militaire missies behouden meer steun

In figuur 1.4 brengen we de ontwikkelingen sinds 2008 in kaart met de nettosteun voor meer uitgaven. Positieve waarden betekenen dat er een relatieve meerderheid is voor grotere uitgaven, en negatieve waarden dat er een relatieve meerderheid is voor bezuinigingen.

Figuur 1.4 Nettosteun^a voor meer uitgaven aan politieke doeleinden, bevolking van 18+, 2008-2015 (in procentpunten)

a Zie toelichting onder tabel 1.5.

Bron: COB 2008/1-2015/4

Bij de meeste doeleinden doen zich over de hele periode geen grote verschuivingen voor. Werkgelegenheid, zorg, onderwijs, binnenlandse armoedebestrijding en veiligheid op straat mogen altijd van een ruime meerderheid meer geld hebben; integratie van minderheden, militaire missies, kunst en cultuur en ontwikkelingshulp staan altijd in de min. De militaire missies en ook de binnenlandse terrorismebestrijding zijn sinds begin 2014 echter wel populairder geworden. Een duidelijke daler tussen 2008 en 2013 is de verbetering van de mobiliteit.

Sinds 2011 minder steun voor bezuinigingen op overheidsuitgaven

In tabel 1.5 in de onderste rij blijkt vermindering van de staatsschuld geen grote prioriteit: 22% wil daar meer aan uitgeven, 19% minder en van 48% mag het blijven zoals ze denken dat het is.⁴ De nettosteun voor vermindering van de staatsschuld beweegt zich in figuur 1.4 rond de nul. Toch is dit kwartaal 48% het (zeer) eens met de stelling dat de overheid moet bezuinigen op haar uitgaven; 15% is het daarmee (zeer) oneens. Dat zijn ook ongeveer de verhoudingen eerder dit jaar en in 2014, maar in 2011 was er meer animo voor vermindering van de staatsschuld: 63% was het er toen mee eens en 9% oneens. Zoals we ook al bij eerdere gelegenheden aangaven (COB 2014|1: 19-20) wordt de stelling over bezuinigingen overigens vaak niet opgevat als een stelling over de externe uitgaven aan de begrotingsposten. Men denkt vooral aan uitgaven voor de overheid (voor politici, ambtenaren, gebouwen) en zou dat geld liever aan de zorg besteden (rapporten Ruigrok|Netpanel en Veldkamp, te vinden als internetbijlage via www.scp.nl bij dit rapport).

Tabel 1.6 laat zien dat ook volgens de begrotingsvragen de steun voor vermindering van overheidsuitgaven is afgenomen.

Voor de bezuinigingsstelling laat tabel 1.6 ook de verschuivingen zien in groepen met verschillende politieke voorkeuren. In alle categorieën zien we afnemende steun voor bezuinigingen, maar de verschillen tussen de partij-aanhangen zijn niet kleiner geworden.

Het nationaal probleembesef en de nationale trots

Waarover maken mensen zich zorgen? En wat gaat er goed in ons land? In het COB vragen we mensen elk kwartaal om in hun eigen woorden op te schrijven wat ze de belangrijkste maatschappelijke problemen vinden. Deze spontaan genoemde problemen brengen we onder in zestien categorieën. Men mag maximaal vijf problemen noemen. De antwoorden worden gewogen zodat iedereen die minstens één onderwerp noemt even zwaar meetelt. Zo voorkomen we dat mensen die veel problemen noemen de lijsten domineren. Zo ontstaat het *nationale probleembesef* (figuur 1.5). Hetzelfde doen we om te achterhalen wat mensen juist goed vinden gaan en daaruit ontstaat de *nationale trots* (figuur 1.6).

4 Van de geënquêteerden heeft 11% hier geen mening over en dat hoge percentage duidt erop dat de doelstelling (meer uitgeven aan minder) moeilijk te begrijpen is en wellicht ook vaak verkeerd is begrepen.

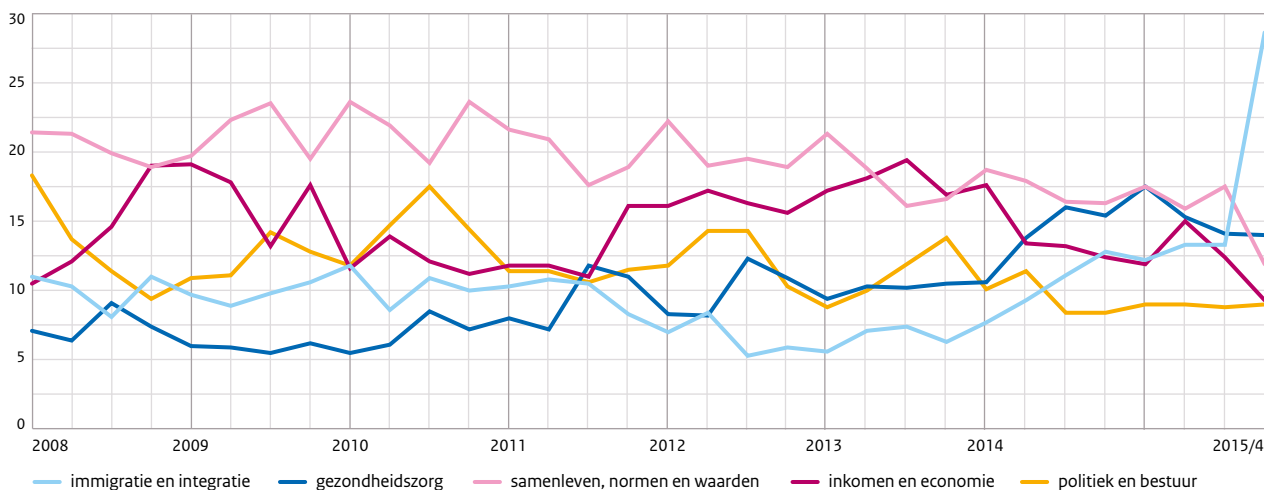
Tabel 1.6 Steun voor minder overheidsuitgaven, bevolking van 18+, 2008-2015 (in procenten)

	2008-'09	2010-'11	2012-'13	2014-'15
wil vaker minder dan meer uitgeven voor de 16 uitgavenposten in tabel 1.5	9	16	19	11
wil meer uitgeven aan vermindering van de staatsschuld	21	30	27	25
is het (zeer) eens met de stelling 'Er moet worden bezuinigd op de overheidsuitgaven in Nederland'	.	63	62	50
steun voor de stelling naar stemintentie ^a :				
VVD		77	72	60
PVV		73	68	60
CDA		56	67	58
niet-stemmers		58	62	55
CU		71	63	49
D66		60	64	47
SP		55	56	41
PvdA		60	52	33
GL		58	51	33

a Voorkeur als er op het moment van ondervraging Kamerverkiezingen zouden zijn.

Bron: COB 2008/1-2015/4

Figuur 1.5 Ontwikkelingen in het nationale probleembesef^a, de vijf grootste categorieën onderwerpen van het tweede kwartaal 2015, bevolking van 18+, 2008-2015/4 (in procenten van het nationale probleembesef)

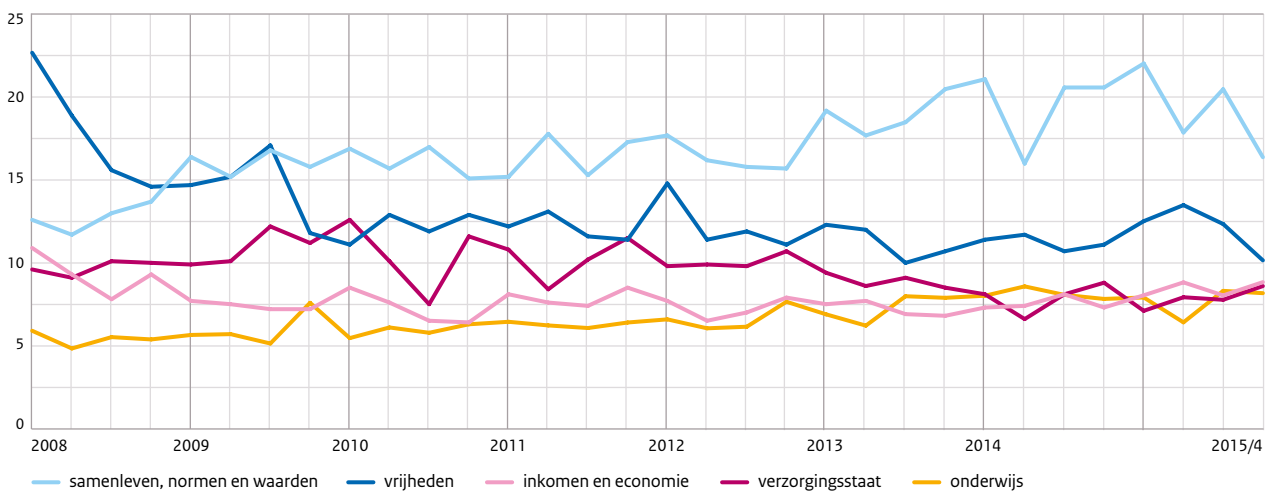
a 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Respondenten konden telkens maximaal vijf onderwerpen noemen, die vervolgens zijn ingedeeld in zestien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee (het gewicht van een onderwerp is per respondent omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen).

Bron: COB 2008/1-2015/4

Wat bij het probleembesef onmiddellijk opvalt is de enorme stijging dit kwartaal, meer dan een verdubbeling, van de probleemcategorie ‘immigratie en integratie’. Dit heeft uiteraard alles te maken met de huidige vluchtelingenproblematiek waar Europa mee worstelt. Woorden zoals ‘vluchtelingen’ en ‘asielzoekers’ worden dit kwartaal vaak opgeschreven en domineren het nationaal probleembesef.⁵ Andere zorgen, over de politiek, ouderen, de gezondheidszorg of werkloosheid vallen erbij in het niet. Maar ook dit kwartaal maken veel Nederlanders zich zorgen over de (kosten van de) gezondheidszorg, de positie van ouderen, criminaliteit, de politiek en toestand van onze economie. Deze problemen zijn zeker niet verdwenen maar worden dit kwartaal, zoals uit figuur 1.5 blijkt, enigszins ‘weggedrukt’ door de vluchtelingenproblematiek. Daar gaan we later uitgebreid op in.

Kijken we eerst naar de nationale trots (figuur 1.6). Ook dit kwartaal worden woorden zoals ‘vrijheid (van meningsuiting)’, ‘democratie’ ‘sociale zekerheid’, ‘infrastructuur’ maar ook ‘(gezondheids)zorg’ en ‘economie’ vaak opgeschreven als we vragen waar men trots op is. Ook dit kwartaal is de categorie ‘samenleving’ verreweg het belangrijkste punt van trots, maar zij laat wel duidelijk een daling zien ten opzichte van het vorige kwartaal. De categorie ‘onderwijs’ laat sinds het begin van onze metingen een geleidelijke stijging zien.

Figuur 1.6 Ontwikkelingen in de nationale trots^a, de vijf belangrijkste categorieën van het tweede kwartaal van 2015, bevolking van 18+, 2008-2015/4 (in procenten van de nationale trots)

- a ‘En wat vindt u juist goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat?’ Respondenten konden telkens maximaal vijf onderwerpen noemen, die vervolgens zijn ingedeeld in zestien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee (het gewicht van een onderwerp is per respondent omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen).

Bron: COB 2008/1–2015/4

5 Van de in totaal 926 respondenten die bij de eerste vraag een probleemwoord opschrijven noemen 220 ‘vluchtelingen’ en 74 ‘asielzoekers’.

Economie, werkgelegenheid en inkomen

De categorie ‘inkomen en economie’ is dit kwartaal een kleiner deel gaan innemen van ons nationale probleembesef (zie figuur 1.5).

Tegelijkertijd wordt dit onderwerp de laatste twee jaar geleidelijk aan wat vaker genoemd als een sterk punt van Nederland, als iets waar we trots op kunnen zijn. We zien dit duidelijk terug in de antwoorden op de toelichtingsvraag waarom het de goede kant op gaat met Nederland. Veel mensen verwijzen naar de aantrekkende economie, de woningmarkt die eindelijk weer wat op gang lijkt te komen en de ruimere werkgelegenheid: ‘de crisis lijkt voorbij’, ‘de huizenmarkt trekt aan’, ‘meer mensen aan het werk’, enzovoort.

Maar ook dit kwartaal zijn er veel mensen die zich zorgen maken over de economie en de werkgelegenheid. Daarbij wordt armoede, het verschil tussen arm en rijk en het bestaan van voedselbanken in ons land vaak als probleem genoemd, net zoals stijgende prijzen, vooral in de zorg. Daarnaast zijn veel mensen van mening dat de werkgelegenheid niet is toe- maar juist is afgenomen. Ook dit kwartaal laten weer behoorlijk wat respondenten hun verontwaardiging blijken over de graaicultuur, zowel bij bedrijven als bij de overheid en in de politiek.

Over het algemeen zijn burgers positief over hun eigen financiële situatie en de Nederlandse economie en verwachten ze ook dat het beter wordt (tabel 1.7). Maar er zijn verschillen. Zo zijn mannen positiever gestemd over de toestand van de Nederlandse economie en hebben ze daar ook positievere verwachtingen over.

Ouderen zijn tevreden over hun eigen financiële situatie maar tegelijkertijd ook het minst positief over hun financiële toekomst. Over de hele line zijn hogeropgeleiden het positiefst gestemd, zowel over de huidige als de toekomstige situatie en zowel over hun eigen financiële situatie als over de Nederlandse economie.

Tabel 1.7 **Positieve waarderungen en verwachtingen van de eigen financiële situatie en de Nederlandse economie, naar geslacht, leeftijd en opleiding, bevolking van 18+, 2015 (in procenten)**

	situatie		verwachtingen	
	eigen financiën	Nederlandse economie	eigen financiën	Nederlandse economie
allen	80	74	83	74
mannen	82	79	85	81
vrouwen	79	69	81	66
18-34 jaar	77	75	90	73
35-54 jaar	75	67	84	72
≥ 55 jaar	89	80	78	76
lageropgeleiden	79	64	80	59
middengroep	77	70	80	72
hogeropgeleiden	87	87	88	87

Bron: COB 2015/4

Figuur 1.7
Tevredenheid met eigen inkomen^a,
bevolking van 18+ met betaald werk,
2015/3-2015/4 (in procenten)

Bron: COB 2015/3-2015/4

Als we naar de beloning van het eigen betaalde werk kijken, blijkt de tevredenheid echter aanmerkelijk minder. Bijna de helft van alle Nederlanders is van mening te weinig te verdienen.

Opvallend is dat de lageropgeleiden niet vaker vinden dat ze te weinig verdienen terwijl hun gemiddelde loon toch het laagst is. Nederlanders zijn bovendien aanmerkelijk meer tevreden met hun financiële situatie (zie tabel 1.7) dan met het eigen arbeidsinkomen (figuur 1.7).

Ook in de gespreksgroepen kwamen de onderwerpen economie, inkomen en werkgelegenheid aan bod. De positieve berichtgeving in de media wordt herkend maar men vraagt zich tegelijkertijd af of deze berichtgeving misschien (bewust) te positief is, zodat burgers weer meer gaan uitgeven en de economie een impuls geven. Daarnaast is men bezorgd over de economische gevolgen van de komst van veel vluchtelingen en wijst men op de stijgende prijzen in het algemeen en in de zorg in het bijzonder. In een focusgroep in Zwolle:

A: "Mijn vrouw werkt bij een verzekeraar. Er zijn veel betalingsregelingen om het allemaal maar te kunnen bekostigen. Zo meteen moet er voor de huisarts ook worden betaald. Op bestuurlijk niveau worden de zakken gevuld en voor ons is het niet te betalen."

B: "Het basispakket wordt steeds meer uitgekleeft. Je moet bijna altijd wel een aanvulling hebben. Daar moet denk ik wel naar gekeken worden. Als je kijkt naar arm en rijk, daar zou anders naar gekeken moeten worden. Het oude systeem zou eerlijker en beter zijn."

Het gebrek aan banen, vooral voor jongeren, wordt in de Zwolse gespreksgroepen als een probleem onderkend.

"Jeugdwerkloosheid is weer gestegen. En dat terwijl wij allemaal langer moet doorwerken. Dat kan ik niet zo goed rijmen."

In de Amsterdamse gespreksgroep wordt de hoop uitgesproken dat, als straks de economie aantrekt, ook andere problemen makkelijker op te lossen zijn:

"Ik heb het idee dat het aardig goed gaat. Economisch gaat het veel beter. Economisch ga je omhoog. Heel veel problemen zijn gerelateerd aan economie. Als er meer werk in Nederland komt, heb je een stuk minder problemen."

De groepen in Zwolle zien de crisis als iets dat nou eenmaal bij deze tijd hoort. Daarnaast heerst daar ook het gevoel dat het ergste achter de rug is en dat na de zeven magere jaren hopelijk de zeven vette jaren aanbreken.

A: "We hebben het ergste gehad met de crisis denk ik."

B: "Ik heb niet heel veel last gehad van de crisis. Op het hoogtepunt van de crisis hebben wij ons huis gekocht."

A: "Mijn kinderen hebben erg veel last van de crisis gehad. Net een huis gekocht, baan kwijt. Dat is natuurlijk heel erg. Dan zit je nog hoog in je hypotheek en je bent nog zo jong."

C: "Wij hebben ook wel eens moeten kijken of wij ons huis niet moesten verkopen."

Hoe gaat het met Nederland?

B: "Ik heb wel het idee dat de crisis tegen het eind loopt. Er zijn veel meer vacatures op het moment."

D: "In Zwolle doen we het goed ten opzichte van het landelijk gemiddelde."

In beide Amsterdamse focusgroepen signaleert men economisch herstel, met verwijzingen naar consumenten die weer durven te besteden, een aantrekkelijke banenmarkt en beurzen die omhoog gaan. Maar tegelijkertijd zijn er ook mensen die minder positief zijn. Ze zien veel ontslagen in hun bedrijfstak en mensen die tegen slechtere voorwaarden weer in dienst worden genomen, ze zien jongeren die geen werk kunnen vinden en voedselbanken die het druk hebben. Voor hen is de crisis allesbehalve voorbij.

"Ik heb er even over nagedacht. Bij ons bedrijf zoveel mensen eruit en mensen erin die minder verdienen en minder vaste contracten. Dus dat vind ik niet beter. We zijn er op achteruit gegaan, maar klagen niet omdat we nog werk hebben. De voorwaarden verslechteren."

"Veel mensen met een salaris van 20 euro worden ontslagen; je mag terugkomen voor 10 euro. En gratis stagiaires! Waar misbruik van wordt gemaakt. Gratis krachten. Studenten werken erbij en studentenwerk is makkelijk te krijgen, maar doktersassistenten worden vaak weggeconcurrereerd door gratis co-assistenten."

Nederland in de wereld

Ook dit kwartaal wordt, als we mensen vragen aan te geven waar ze trots op zijn als ze aan Nederland denken, regelmatig onze gastvrijheid in het algemeen en de vrijgevigheid van Nederlanders bij rampen in het bijzonder geroemd. Ook zijn sommigen trots op de opvang van vluchtelingen in ons land. Niettemin domineren de zorgen over de internationale situatie en de gevolgen daarvan voor Nederland. Deze zorgen zijn bovendien toegenomen. De algehele internationale situatie wordt dit kwartaal door meer Nederlanders als zorgelijk omschreven (waarbij we nog eens opmerken dat de aanslagen in Parijs na onze enquêteperiode plaatsvonden). Vorig kwartaal gaf 39% van de Nederlanders te kennen zich tamelijk of heel veel zorgen te maken over de internationale politieke situatie, dit kwartaal is dat 44%. In de gespreksgroep in Zwolle merkt een deelnemer op:

"In Nederland gaat het zo vaak om geld. Alles gaat maar over de economie, maar er zijn ergere dingen dan geld. Er zijn zoveel crisissen op aarde, we zitten in een humanitaire crisis op het moment."

Ook in de motiveringen waarom het de goede of de slechte kant op gaat met Nederland worden regelmatig internationale ontwikkelingen aangekaart.

"Door de grote internationale problemen, zoals in het Midden-Oosten, wordt ook de Nederlandse samenleving getroffen." (man, 66 jaar, middelbaar opgeleid)

"Te veel instroom van vluchtelingen. Dit kan Nederland niet aan. Te veel invloed van Europa en andere landen. Te weinig eigen visie van

Hoe gaat het met Nederland?

Nederland. Dreigingen van buitenland waar te weinig daadkrachtig wordt opgetreden, zoals het mysterie rond de MH17. Angstcultuur om Brussel tevreden te houden.” (vrouw, 55 jaar, hogeropgeleid)

Het gevoel lijkt zich meester te maken dat Nederland steeds meer de grip op zijn eigen toekomst en eigenheid verliest. Zo worden voor Nederland belangrijke besluiten volgens sommigen voor een groot deel niet langer in Nederland genomen. De komst van mensen met een andere culturele achtergrond zou de identiteit van Nederland bedreigen. Nederlanders maken zich hier in toenemende mate zorgen over zoals uit tabel 1.8 blijkt.

Ook sommige antwoorden op de vraag waarom het met Nederland de goede of de verkeerde kant op gaat laten zien dat er bezorgdheid is over de wijze waarop Nederland verandert door de komst van immigranten:

“Nederland verliest snel zijn eigen cultuur door immigratie van andere culturen. Hierdoor dreigt Nederland zijn eigen cultuur, normen en waarden te verliezen.” (vrouw, 50 jaar, middelbaar opgeleid)

“Door de toestroom van mensen in ons land dreigt Nederland zijn eigenheid te verliezen.” (vrouw, 47 jaar, middelbaar opgeleid)

“Je bent straks een vreemde in je eigen land.” (vrouw, 18 jaar, hogeropgeleid)

Tabel 1.8 Opvatting over Nederland in de wereld, bevolking van 18+, 2011-2015/4 (in procenten)

	2011-2013	2014	2015/1-2	2015/3	2015/4
‘Mensen zoals ik ondervinden vooral nadelen van het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van onze economie.’					
(zeer) oneens	41	39	37	35	38
(zeer) eens	22	25	26	27	25
‘Het Nederlands lidmaatschap van de EU is een goede zaak.’					
(zeer) oneens	22	23	26	25	27
(zeer) eens	44	42	41	42	37
‘De politiek in Den Haag heeft te veel macht overgedragen aan Europa.’					
(zeer) oneens	18	16	16	.	13
(zeer) eens	50	55	57	.	56
‘Door immigratie en open grenzen dreigt Nederland te veel van zijn eigenheid te verliezen.’					
(zeer) oneens	26	.	24	.	19
(zeer) eens	53	.	57	.	58
‘De Nederlandse regering moet zich minder richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land.’					
(zeer) oneens	9	15	.	.	9
(zeer) eens	67	61	.	.	69

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van ‘zeer mee oneens’ via ‘oneens’, ‘neutraal’ en ‘eens’ tot ‘zeer mee eens’ en ‘ik weet het niet’. Significante ($p < 0,05$) veranderingen van de voorlaatste naar de laatste kwartaalmeting zijn in blauw weergegeven.

Bron: COB 2011-2015/4

Meer specifiek zijn sommigen bang dat, met de komst van zoveel vluchtelingen, in de toekomst immigranten en dan met name moslims te grote invloed krijgen.

“Allochtonen (radicale moslims) krijgen veel te veel de overhand. Velen houden er ideeën op na die autochtone Nederlanders niet delen. Deze groep moslims wordt steeds groter en daardoor sterker en het wordt lastiger er iets tegen te doen of er tegenin te gaan.” (vrouw, 30 jaar, middelbaar opgeleid)

“Te veel buitenlanders, we zijn straks geen baas meer in eigen land.” (man, 75 jaar, middelbaar opgeleid)

Een natuurlijke reactie op dreigende ontwikkelingen van buiten waar men weinig of geen grip op heeft is zich richten op de eigen directe omgeving waar men nog wel een verschil kan maken. We zien dit terug in onze Amsterdamse gespreksgroepen. De deelnemers hebben geen zin zich over allerlei zaken waar ze toch geen invloed op kunnen uitoefenen zorgen te maken, want ‘het helpt toch niet’ en ‘het ligt buiten onze macht’. Een deelnemer beschrijft zijn strategie als volgt: ‘Ik maak een coconnetje en zorg dat ik het goed heb.’ Heimwee naar vroeger treffen we soms ook in schriftelijke antwoorden aan, vooral, logischerwijs, bij wat oudere respondenten:

“Ik ben opgegroeid in de jaren vijftig, zestig en mis soms de gemoedelijkheid en de overzichtelijkheid van toen.”

Uit tabel 1.8 blijkt dat 69% het eens is met de stelling dat de Nederlandse regering zich minder zou moeten richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land en dit percentage is bovendien sinds de vorige meting gestegen.

Ook in toelichtingen waarom het met Nederland de goede of de verkeerde kant op gaat wordt regelmatig opgemerkt dat de regering te veel bezig is met het buitenland en te weinig doet voor de eigen bevolking (zie ook hoofdstuk 2).

“De invloed van bovennationale mogendheden wordt naar mijn mening steeds groter ten koste van de Nederlandse politiek en zelfs regelgeving.” (man, 33 jaar, middelbaar opgeleid)

“Er wordt te weinig gedaan voor het eigen volk.” (vrouw, 40 jaar, middelbaar opgeleid)

“Omdat de regering meer kijkt naar het buitenlandprobleem en de Europese Unie dan naar zijn eigen burgers en wat die nodig hebben.” (vrouw, 53 jaar, lageropgeleid)

Er vloeit, aldus sommige respondenten, hulp en geld weg naar het buitenland, zoals Griekenland, terwijl veel mensen in Nederland het niet makkelijk hebben. Bij deze mensen, de eigen bevolking dus, zou de prioriteit van de regering moeten liggen. Niet alleen gaan er geld en middelen van Nederland naar het buitenland. De komst van vluchtelingen uit het buitenland naar Nederland zet, zo is de vrees, onze cultuur onder druk. Ook deze ‘wisselwerking’ met de rest van de wereld baart veel Nederlanders zorgen.

Anderzijds zijn er ook mensen die de wereld met vertrouwen tegemoet treden en zich geen zorgen maken over controleverlies en invloeden van buitenaf. In een gespreksgroep in Amsterdam komen de deelnemers tot een consensus dat de eigenheid van Nederland niet zo snel onder druk zal komen te staan omdat Nederland al lang met immigratie en open grenzen te maken heeft en immigranten zich aanpassen. Maar de meerderheid van de bevolking maakt zich hier dus wel zorgen over, hoewel deze zorgen ook genuanceerd worden. In een Amsterdamse focusgroep merkt een Surinaamse op als haar wordt gevraagd wat ze onder de ‘eigenheid’ van de Nederlandse cultuur verstaat:

“De Nederlandse cultuur, de Nederlandse samenleving, hoe iedereen met elkaar omgaat, het is echt zo’n papierland. Daarom zeggen mensen ook vaak, ja tuurlijk, het is Nederland, dat is logisch. Maar Nederland zal altijd Nederland blijven. Ondanks alle verschillende culturen van iedereen.”

Vluchtelingenproblematiek

De vluchtelingenproblematiek is dit kwartaal voor Nederlanders hét nationale probleem. Bijna de helft van alle respondenten noemt dit probleem als eerste.⁶

Welke trefwoorden worden, behalve ‘vluchtelingen’ en ‘asielzoekers’, zoal opgeschreven? Sommigen spreken over de ‘vluchtelingenstroom’, ‘opvang vluchtelingen’ of ‘vluchtelingencrisis’. Een enkeling gebruikt een omschrijving als ‘ongenode gasten’ waarmee hij vermoedelijk ook op de vluchtelingen doelt. Anderen laten in het korte antwoord dat ze kunnen geven blijken dat wat hen betreft niet de vluchtelingen zelf het probleem zijn maar meer de wijze waarop ze door Nederland worden opgevangen en bejegend. Iemand schrijft ‘ongastvrijheid vluchtelingen’ en een ander ‘agressie tegen de vluchtelingen’. Ook ‘gesol met vluchtelingen’, zoals een respondent schrijft, zit sommigen dwars.

Dit kwartaal hebben we voor het eerst ook een stelling over vluchtelingen voorgelegd: ‘Nederland moet meer vluchtelingen opnemen dan het nu doet’. De stelling is losjes verankerd in de realiteit want mensen hebben verschillende ideeën over hoeveel mensen er opgenomen worden (en verstaan waarschijnlijk ook verschillende dingen onder ‘opnemen’: tijdelijk opvangen of een verblijfsvergunning geven). Over de feitelijke en te verwachten aantallen bestond ten tijde van de ondervraging (oktober) ook weinig duidelijkheid. De media berichtten veel over een grote toestroom en over problemen om voldoende opvangplaatsen te realiseren. De steun voor de stelling is dan ook gering: 3% is het er zeer mee eens en 10% mee eens, tegenover 30% zeer oneens en 26% oneens; de overige 31% houdt zich op de vlakte in een neutrale middenpositie (28%) of door aan te geven dat men het niet weet (3%).⁷

Om een indruk te geven van de verschillen van mening in de bevolking hebben we de antwoorden in scores omgezet (0 = zeer oneens met meer vluchtelingen opnemen; 100 = zeer eens) en beschrijven we in tabel 1.9 de effecten van diverse kenmerken op deze scores.

- 6 Als we ons beperken tot die als eerste opgeschreven probleemtrefwoorden dan is de stijging dit kwartaal van de categorie ‘immigratie en integratie’ in ons nationaal probleembesef zelfs nog wat groter: van 15% naar 44%, bijna een verdrievoudiging dus.
- 7 We hebben de stelling voor twee willekeurig samengestelde helften van de respondenten op twee verschillende plekken in onze vragenlijst opgenomen: na de stelling dat bezuinigingen op de overheidsuitgaven wenselijk zijn en na de stelling dat door immigratie en open grenzen Nederland te veel van zijn eigenheid dreigt te verliezen. In het eerste geval is 15% van de respondenten van mening dat Nederland meer vluchtelingen zou moeten opnemen dan het nu doet, in het tweede geval is dat 11%.

Tabel 1.9 Steun voor het opnemen van meer vluchtelingen, bevolking van 18+, 2015 (scores en afwijkingen)^a

	score	afwijkingsscores			
		sociaal- demografisch	+ houdingen	+ partijen, zonder houdingen	+ houdingen en partijen
allen / constante	32	27	38	35	38
na immigratievraag	30	-5 **	-2	-4 **	-2
man	33	r	r	r	r
vrouw	32	2	-1	1	-1
18-34 jaar	33	1	1	3	1
35-54 jaar	30	r	r	r	r
≥ 55 jaar	35	8 ***	5 **	4	4 *
lageropgeleid	26	-7 **	-2	-2	-1
middelbaar opgeleid	31	r	r	r	r
hogeropgeleid	41	11 ***	2	7 ***	2
gaat zelden of niet naar de kerk	31	r	r	r	r
gaat regelmatig naar de kerk	40	10 ***	5 **	6 **	4 *
zeer sterk stedelijk	31	5 *	3	3	3
matig stedelijk	27	r	r	r	r
niet stedelijk	24	-5	-5 *	-4	-5 *
oneens met de stelling dat Nederland een prettiger land zou zijn als er minder immigranten zouden wonen	55		16 ***		15 ***
neutraal	37		r		r
eens	13		-23 ***		-20 ***
oneens met de stelling dat de overheid onvoldoende voor mensen zoals ik	46		1		1
neutraal	24		r		r
eens	35		-4 **		-3
stemintentie pvv	7			-27 ***	-11 ***
gaat niet stemmen	26			-10 *	-3
stemintentie vvd	30			-9 *	-2
stemintentie cda	38			r	r
stemintentie sp of PvdA	43			5	2
stemintentie D66 of GL	49			9 *	4
verklaarde variantie		10%	44%	25%	46%

a Scores van 0 (zeer oneens) tot 100 (zeer eens) in reactie op de stelling 'Nederland moet meer vluchtelingen opnemen dan het nu doet'. De afwijkingsscores zijn ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten. Die mogen worden opgeteld bij de constante in de bovenste rij om tot een schatting van bevolkingscategorieën te komen (significantie * < 0,05, ** < 0,01, *** < 0,001).

Bron: COB 2015/4

Ouderen zijn iets vaker van mening dat Nederland meer vluchtelingen zou moeten opvangen. Hogeropgeleiden vinden dat ook meer dan lageropgeleiden maar dit opleidingseffect verdwijnt grotendeels als we rekening houden met het antwoord op de stelling of men van mening is dat Nederland een prettiger land zou zijn als er minder immigranten zouden wonen. Zij die het hiermee eens zijn, zijn namelijk aanzienlijk minder pro vluchtelingenopvang. Regelmatige kerkgangers zijn dat juist meer. Als we geen rekening houden met opvattingen die men heeft over immigratie en de overheid, dan zijn mensen die van plan zijn op de PvdV of VVD of niet te stemmen vaker van mening dat er geen extra vluchtelingen moeten worden opgenomen. Alleen diegenen die van plan zijn op GL of D66 te stemmen vinden het minder vaak erg als er meer vluchtelingen naar ons land komen. Niettemin is ook van deze groep minder dan de helft het eens met de stelling dat er meer vluchtelingen zouden moeten worden opgevangen. Als we rekening houden met alle andere variabelen, dus ook de houding ten opzichte van de twee genoemde stellingen, dan is de PvdV de enige partij waarvan de aanhang aanzienlijk minder vaak vindt dat Nederland meer vluchtelingen zou moeten opnemen.

Ook in onze gespreksgroepen zijn aanzienlijk meer mensen tegen dan voorstander van de komst van meer vluchtelingen. Dit maakt waarschijnlijk dat voor de meeste mensen die 'vluchtelingen' als probleem noteren niet de afwijzende houding van anderen en het restrictieve opnamebeleid van de Nederlandse regering of het tekort aan opvangvoorzieningen de grootste zorgen zijn.⁸ Overigens, zo blijkt uit onze gespreksgroepen, kunnen mensen zich heel goed over beide zaken tegelijkertijd zorgen maken: er komen te veel vluchtelingen naar Nederland en ze worden niet goed en gastvrij opgevangen. In Amsterdam merken de deelnemers van een gespreksgroep naar aanleiding van deze stelling op dat het oneerlijk is dat er bezuinigd wordt op ouderenzorg in Nederland en de wachtlijst voor sociale woningen oploopt door de voorrang aan vluchtelingen voor wier opvang een miljard wordt gereserveerd: 'Van de ene hulpbehoevende pak je het af, de ander geef je het.' Anderen brengen in dat Europa de opvang van vluchtelingen meer als geheel moet doen, inclusief aanpak van mensensmokkelaars en een evenredige verdeling van vluchtelingen. Een van oorsprong Turkse vrouw komt uit een stad vlakbij Syrië en zij stelt in onze Amsterdamse gespreksgroep dat de Syrische vluchtelingen voor nieuwe problemen zorgen in de Nederlandse samenleving en dat zij niet van plan zijn terug te gaan als de oorlog voorbij is.

Ook in onze enquête maken velen in de toelichtingsvraag waarom het met Nederland de goede of de slechte kant op gaat melding van de vluchtelingenproblematiek. Een aantal thema's zien we steeds terugkeren. Allereerst is er een groep die zich zorgen maakt over de kosten van de opvang en het niet eerlijk vindt dat vluchtelingen geld en een woning krijgen terwijl er Nederlanders zijn die in armoede leven en geen woonruimte kunnen krijgen.

"Ik maak me ernstig zorgen over de vluchtelingen die binnenstromen, die allemaal een uitkering zullen moeten krijgen. De Nederlanders die geen woonruimte meer kunnen krijgen vanwege de vluchtelingen."
(vrouw, 60 jaar, middelbaar opgeleid)

8 Migranten en hun nakomelingen blijken overigens wat positiever gestemd over de komst van vluchtelingen dan autochtone Nederlanders: 16% versus 12% is het eens met de stelling dat Nederland meer vluchtelingen zou moeten opnemen. Verder noemen migranten wat minder vaak 'immigratie en integratie' als eerste bij de vraag naar de grootste problemen van Nederland. Als zij de vluchtelingenproblematiek noemen, maken ze zich wat eerder zorgen om de (slechte) bejegening van vluchtelingen in Nederland.

Hoe gaat het met Nederland?

“Er komen steeds meer asielzoekers die een verblijfsvergunning krijgen. Er is geen werk voor deze mensen, ook voor heel veel Nederlanders niet, zeker niet als je 45+ bent. Iedereen krijgt een ingericht huis en een uitkering. Wie zal dat betalen?? De Nederlandse belastingbetaler! Hoe lang is dit vol te houden?” (vrouw, 46 jaar, lageropgeleid)

Daarnaast is er een aanzienlijke groep die zich zorgen maakt over maatschappelijke onrust door gebrek aan draagvlak en spanningen tussen bevolkingsgroepen.

“Het gaat de verkeerde kant op met Nederland door de grote aantallen ‘vluchtelingen’ die hier binnen komen. Daar is geen draagvlak voor in de Nederlandse samenleving.” (vrouw, 77 jaar, lageropgeleid)

“De heisa rond de vluchtelingenproblematiek zorgt voor instabiliteit onder de bevolking. Dat kost extra geld, politieke en maatschappelijke onrust. Er wordt een beeld geschetst in de samenleving dat je maar twee standpunten mag hebben. Men is of voor of tegen vluchtelingen. Dit kan zorgen voor maatschappelijke ontwijking.” (man, 20 jaar, lageropgeleid)

Een enkeling is bang dat er onder de vluchtelingen ook mensen zitten met slechte bedoelingen.

“Nederland geeft te veel geld uit aan vluchtelingen. Sommigen maken hier misbruik van. Ik ben bang dat er terroristen tussen de vluchtelingen zitten, die vol met kwaad zitten. Ik ben bang dat wij hierdoor straks de pineut zijn. Nederland moet niet zo naïef zijn en opletten met wat we aan het doen zijn.” (vrouw, 24 jaar, hogeropgeleid)

Daarnaast is er een groep die zich afvraagt of de vluchtelingen op de vlucht zijn voor geweld of voor de slechte economie in hun land.

“Mijns inziens is het overgrote deel van de asielzoekers geen vluchteling. Dat baseer ik op het feit dat er heel veel mannen alleen zijn gekomen. Zij hebben hun gezin achtergelaten en dan kan je dus concluderen dat er geen echt gevaar is daar waar je gezin is achtergebleven want anders nam je ze wel mee.” (vrouw, 72 jaar, middelbaar opgeleid)

Een paar mensen zijn echter juist blij dat Nederland zijn verantwoordelijkheid neemt of ze zijn boos op diegenen die zich intolerant gedragen of negatief staan tegenover de komst van vluchtelingen. Dit soort reacties is overigens aanzienlijk minder dan de bezorgde.

“Ik vind het zeer positief dat Nederland zijn verantwoordelijkheid neemt om meer vluchtelingen op te vangen.” (vrouw, 44 jaar, hogeropgeleid)

“Ik heb het dan met name over de intolerantie naar de huidige vluchtelingen waar ik me zorgen om maak.” (vrouw, 28 jaar, hogeropgeleid)

Niet alleen in onze enquête maar dus ook in de gespreksgroepen is men erg bezorgd over de vluchtelingen, om vergelijkbare redenen. Ten eerste de enorme omvang van de vluchtelingenstroom en ten tweede het vermoeden dat onder hen veel economische vluchtelingen zijn. In Zwolle merkt een deelnemer op:

Hoe gaat het met Nederland?

“We nemen veel te veel op ons bord. Dat kunnen we niet aan. [...] We verkeren in een crisis en nu halen we ons nog meer ellende op de hals. Zal in de toekomst slecht zijn voor de economie. Ik woon vlak bij de opvang. Ik heb grote vraagtekens bij de term vluchteling. Want volgens mij is niet iedereen vluchteling.”

Ook in de gespreksgroepen vreest men spanningen in de samenleving. In Zwolle spreken een aantal deelnemers zelfs het vermoeden uit dat er terroristische elementen ons land binnenkomen. Tegelijkertijd vinden veel deelnemers het ook een morele plicht om vluchtelingen in nood op te vangen. Velen missen de medemenselijkheid in het publieke debat over vluchtelingen en storen zich aan de ongenueanceerdheid van politici aan de rechterkant van het politieke spectrum.

Ten slotte vraagt men zich af of de regering een langetermijnplan voor dit probleem heeft. Het gebrek daaraan en de mogelijke problemen als grote groepen vluchtelingen hier permanent zijn en dus ook moeten integreren, zijn minstens zo zorgelijk als het acute gebrek aan opvangplekken. In Zwolle ontspint zich de volgende discussie:

A: “We kunnen het nu al niet bolwerken en de onrust wordt alleen maar groter.”

B: “Ik neem aan dat er over de hoeveelheden nagedacht is door meneer Rutte. Dat hoop ik tenminste.”

C: “Een tijdje kunnen we ze wel onderdak bieden enzovoort. Maar daarna, dat is het probleem. Er is al te weinig werk en woonruimte.”

C: “Zijn er wel huizen en kan een Nederlander dat huis niet beter gebruiken?”

A: “Het vluchtelingengedoe geeft geen veilig gevoel. Waar gaat dit toe leiden. We hebben zelf al zo weinig werk en huizen waar veel Nederlanders ook op wachten.”

En in Amsterdam merkt een deelnemer op:

“Nu asielzoekers blijven binnenstromen in Nederland: zij krijgen voorrang op sociale huurwoningen, wachttijd gaat dubbel omhoog, voor zover ik het begrepen heb.”

In beide gespreksgroepen zijn er mensen die zich afvragen of de vluchtelingen, zodra het weer rustig is geworden in de landen waar ze vandaan komen, ook zullen terugkeren.

Tot slot

In dit laatste kwartaalbericht van 2015 kijken in twee tekstkaders de uitvoerders van de focusgroepen weer eens (vergelijk COB 2012|4 : 48-49) terug op de discussies van de afgelopen jaren. De onderzoekers van Veldkamp zien de laatste tijd vooral veel gevoelens van onzekerheid in hun gespreksgroepen, gevoed door veranderingen op de arbeids- en woningmarkt, de zorg en de oudedagsvoorziening. De collega's van Ruigrok|Netpanel signaleren opnieuw een tegenstelling tussen ontevredenheid over samenleving en politiek en tevredenheid met het eigen leven, maar ook meer pogingen om vanuit dat eigen leven verbeteringen in de samenleving te bewerkstelligen.

Kader 1.1 Gaat het echt beter?

De afgelopen drie jaar is men anders naar de economie gaan kijken. In 2013 is de economische crisis heel dominant in de beleving. Zowel jongeren als ouderen zien zich ermee geconfronteerd. Men ondervindt de gevolgen van de economische crisis deels aan den lijve: ontslag na reorganisatie of faillissement, moeite om (weer) aan het werk te komen. En men ziet de maatschappelijke gevolgen: groeiende stille armoede, een stagnerend bedrijfsleven, hoge werkloosheid, problemen op de huizenmarkt, hogere eigen bijdragen in de zorg, mogelijke veranderingen in het studiefinancieringsstelsel. Mensen maken geen onderscheid tussen gevolgen van de crisis en het hervormingsbeleid van de regering. Vooral degenen die zijn getroffen door de economische crisis zijn somber over de (eigen) toekomst en zien het tij voorlopig nog niet ten goede keren.

In 2014 lijkt men oog te hebben voor een voorzichtige economische verbetering. De crisis raakt enigszins op de achtergrond. Men heeft het nu meer over de negatieve financiële gevolgen van bezuinigingen en hervormingen: ontslagen (in de zorg), de verhoging van het eigen risico in de zorgverzekering, de verhoging van de AOW-leeftijd.

In 2015 wordt men duidelijk positiever: mensen zien een herstel van de economie. Er is meer vertrouwen en dus geven mensen meer uit, bedrijven hebben meer omzet en een beter gevulde orderportefeuille en het aantal banen neemt toe. Maar dat betekent niet dat de persoonlijke financiële zorgen voorbij zijn. Ook lijkt de kloof tussen arm en rijk groter te worden.

Wat leeft er momenteel? Onzekerheid lijkt het sleutelwoord, onzekerheid op veel terreinen. Van de veranderingen op de arbeidsmarkt kan men moeilijk inschatten of ze positief of negatief uitpakken: de flexibilisering, weliswaar meer banen maar tegen slechtere arbeidsvoorwaarden, de 'gedwongen' zzp'ers, hogere werkdruk. Jongeren blijven het moeilijk hebben als starters op de arbeids- en woningmarkt: tijdelijke contracten, werk onder hun opleidingsniveau en langer thuis wonen. Ouderen gaan later met pensioen dan waar ze op hebben gerekend. Ook rond de zorg is veel onzekerheid: waarop kun je nog rekenen, hoe blijft de kwaliteit gegarandeerd en welke prijs staat daar tegenover? Verder levert de komst van grote aantallen vluchtelingen onzekerheid op over de draagkracht van de samenleving en de economie. Men weet niet goed hoe men hier tegenover moet staan en brandt niet graag de vingers aan een positieve of negatieve stellingname.

Veel mensen moeten leren leven met meer onzekerheid en minder houvast en dat gaat lang niet iedereen goed af. Het oude adagium – hoe hoger de opleiding, hoe meer kansen op een mooie toekomst – staat onder druk. Het lijkt erop dat jongeren de onzekerheid op de arbeidsmarkt al meer hebben geïnternaliseerd dan ouderen, die hun werkzame leven veelal in vast dienstverband hebben doorgebracht. Ouders maken zich zorgen over de vooruitzichten van hun kinderen. Jongeren zelf nemen de nieuwe situatie meer als voldongen feit aan. Althans, zo lijkt het. Het gaat al met al beter, maar onduidelijk is of deze verbetering gaat doorzetten en hoe deze zal uitpakken voor verschillende groepen in de samenleving: starters, vijftigplussers, nieuwkomers, langdurig werklozen.

Judith ter Berg en Yolanda Schothorst (Veldkamp)

Kader 1.2 De waan van de dag voorbij?

Sinds 2013 houden wij voor het SCP discussies met groepen Nederlandse burgers met als centrale vraag: 'Hoe is de stand van zaken in de Nederlandse maatschappij?' Dit blijkt telkens weer een moeilijke vraag. De waan van de dag overheerst vaak en negatieve sentimenten en zorgen van burgers voeren al snel de boventoon.

De psycholoog Daniel Kahneman beschrijft dit verschijnsel in zijn boek *Thinking fast and slow* ook wel met de term *WYSIATI*, What You See Is All There Is. Burgers worden sterk beïnvloed door de media en in nieuws- en actualiteitenprogramma's komt nu eenmaal veel ellende voorbij. Positieve punten in de samenleving raken enigszins ondergesneeuwd en burgers vinden vaak dat het de slechte kant op gaat met de samenleving.

Welke ontwikkelingen lagen in de laatste drie jaar dan *top of mind* bij de burgers? Ten eerste de economische crisis. Men ondervindt in het dagelijkse leven de financiële gevolgen van de economische crisis; het economisch herstel verloopt in hun beleving traag. Ze hebben het gevoel dat zekerheden op de arbeidsmarkt en in de sociale voorzieningen onder druk staan. Dat gevoel wordt versterkt door internationale ontwikkelingen zoals de crisis in Griekenland, de arbeidsmigratie van grote groepen Oost-Europeanen en de huidige toestroom van vluchtelingen uit Syrië en andere landen.

Door de economische tegenslag maken burgers zich zorgen over de houdbaarheid van het sociale zekerheidsstelsel op de lange termijn en over de zwakkere groepen in de samenleving die daarvan afhankelijk zijn, zoals werklozen en ouderen. Ze zien steeds meer een kloof tussen de haves en de havenots en men is bang dat de solidariteit in de Nederlandse samenleving langzamerhand afbrokkelt.

Ten tweede signaleren ze een toenemende verharding en verruwing in de samenleving. Men maakt zich zorgen over gebrek aan verdraagzaamheid en toenemende agressie. Dat merkt men niet alleen in de eigen omgeving, maar ook bij maatschappelijke thema's zoals de zwartepietendiscussie of het huidige vluchtelingendebat. Dat sociale media een laagdrempelig platform bieden voor ongefilterde en ongenuanceerde meningen draagt volgens hen niet bij aan een constructieve discussie. Deze trend wordt sterk verbonden aan de toenemende individualisering van de afgelopen decennia, waarbij we steeds meer richting een 'ik-maatschappij' dreigen te gaan. Wat ten derde opvalt is dat burgers steevast veel kritiek hebben op de Nederlandse politiek. Die is niet in staat een goed antwoord te formuleren op de economische crisis en heeft te weinig visie en daadkracht. Men heeft over het algemeen weinig vertrouwen in de competenties en de oprechtheid van politici. Het eens zo geprezen poldermodel is volgens velen verworpen tot een visieloze overlegstructuur.

Is het dan allemaal kommer en kwel en gaat het inderdaad de slechte kant op met de Nederlandse samenleving? Ook dit blijkt een complexe vraag. Ondanks het onbehaaglijke gevoel dat het de verkeerde kant op gaat met de maatschappij, is men meestal behoorlijk tevreden met het persoonlijke leven. Bij de vraag of het de slechte kant op gaat is de natuurlijke impuls om in te gaan op grote maatschappelijke ontwikkelingen en pas secundair op persoonlijke ervaringen. Als we naar die persoonlijke ervaringen vragen, blijkt men tegelijkertijd echter goed in staat om macro-ontwikkelingen te relativiseren. Men vindt doorgaans dat we het in Nederland best goed hebben en dat we niet te veel 'oud-Hollands' moeten zeuren. Daarnaast ziet men de laatste tijd ook positieve ontwikkelingen, zoals een herbezinning op een economie waarin het alleen om geld en rendement draait en meer reflectie op de wijze waarop mensen met elkaar omgaan. Op microniveau proberen burgers hun eigen leven te verbeteren onder het motto 'verbeter de wereld, begin bij jezelf' en zet men zich in voor de eigen wijk of voor mensen in de samenleving die het minder breed hebben. Daarnaast ontstaan er mondjesmaat ook initiatieven die uitgaan van goederen delen in plaats van kopen. Veel burgers vinden dan ook dat zij hun eigen lot bepalen, onafhankelijk van de stand van de maatschappij.

Gerard Blomsma en Evelien Besseling (Ruigrok|NetPanel)

Tot zover een terugblik op de focusgroepen. In de enquêtes is ook over een langere periode bezien de enorme toename dit kwartaal van de zorgen over ‘immigratie en integratie’ (figuur 1.5) door de vluchtelingenstroom uit het Midden-Oosten en Afrika een majeure verandering.

De vluchtelingenproblematiek is overduidelijk hét onderwerp waar Nederlanders zich nu zorgen over maken. Meer in het algemeen baart de internationale situatie veel Nederlanders zorgen. Dit zal, na de aanslagen in Parijs, die na onze enquête plaatsvonden, zeker niet minder geworden zijn. Misschien zijn de donkere wolken die zich over de grens samenvakken en waar men niet veel aan kan doen een van de redenen waarom Nederlanders zo graag willen dat de regering zich meer richt op de problemen in eigen land. In de ‘grote boze buitenwereld’ zien we crisis na crisis; laten we daarom in Nederland toch vooral alles, zoals vanouds, gezellig houden. In aardig wat open antwoorden komen we deze mengelmoes van nostalgie en melancholie tegen: ‘Nederland is niet langer Nederland.’⁹ Iemand schrijft: ‘Ik ben opgegroeid in de jaren vijftig, zestig en mis soms de gemoedelijkheid en de overzichtelijkheid van toen. Het leven is hectischer en chaotischer.’ Een Turks-Nederlandse mevrouw verwoordt dit gevoel van melancholie en verlies ten opzichte van vroeger in de Amsterdamse gespreksgroep mooi:

“Toen ik hier in Nederland kwam, al die mensen, de meeste mensen, waren heel gelukkig en vrolijk. Mensen, gewoon op straat, die zongen. Mensen groetten elkaar. Aandacht. Respectvol. Ik zei: Nederland is mijn land! Vroeger, in Turkije, bestond het niet dat je een onbekende begroet. Dat hoorde er niet bij. Hier in Nederland: onbekende mensen die goedemorgen of dag zeiden. Ik dacht: mooie mensen, mooi land, vrolijk. Iedereen was warm. Maar nu, in deze tijd, zijn mensen heel ongelukkig, niet vrolijk, somber. Ik zie aan de meeste mensen in hun ogen dat ze minder zelfvertrouwen hebben en ook onzeker zijn.”

Ook voor deze mevrouw zou Nederland weer Nederland moeten worden. Die wens wordt versterkt door de onzekere en donkere tijd waarin we leven: oorlogen in het Midden-Oosten, vluchtelingen, aanslagen, onrust in de Europese Unie, de financiële crisis. Een veilig thuis, een ‘coconnetje’ zoals een respondent zei, voelt dan als een veilige haven in een gevaarlijke wereld. We zijn als land te klein en niet of nauwelijks in staat deze gevaarlijke wereld veiliger te maken. Maar, zo denken veel Nederlanders, de politiek en politici zouden wel in staat moeten zijn ons land veiliger en welvarender te maken. Daar zouden politici zich dan ook vooral voor moeten inspannen in plaats van zich op het buitenland te richten. Zodat het weer wordt als vroeger: buiten raast de wind, maar binnen ronkt de kachel.

9 Ook dit kwartaal verwijst weer een paar procent (2,9%) naar de discussie over Zwarte Piet als wordt gevraagd naar de belangrijkste problemen in ons land. Voor veel mensen staat deze discussie symbool voor het verlies van nationale identiteit. Overigens wordt dit kwartaal Zwarte Piet aanzienlijk minder vaak genoemd dan in het vierde kwartaal van vorig jaar (toen 6,8%, COB 2014|4: 11).

Kernpunten

- Politiek wordt vaker (74%) genoemd als iets negatiefs dan als iets positiefs (21%) om te verklaren waarom het in Nederland de goede of verkeerde kant op gaat.
- Burgers klagen dat de politiek niet luistert, over gebrek aan daadkracht en het ontbreken van langetermijnvisie. Ook in de jaren dertig van de vorige eeuw kreeg de politiek deze verwijten al.
- Naast deze 'klassieke' klachten, zijn er ook nieuwe zorgen: men vindt dat de omgangsvormen van politici verouwen en dat de politiek zich te veel richt op het buitenland in plaats van op Nederland.

In de COB-enquête vragen we mensen tot slot of zij vinden dat Nederland al met al de goede of de verkeerde kant op gaat. We vragen hen ook om in hun eigen woorden op te schrijven waarom ze dat vinden. In die antwoorden gaat het vaak over de politiek en dat is doorgaans niet in positieve zin:

"[...] Te veel politici, die geen of veel te weinig verstand van zaken hebben. Politiek die nog steeds niet heeft geleerd om vooruit te kijken (>5 jaar). Politici die alleen/voornamelijk voor eigen belangen zorgen en elkaar 'beschermen'. Politiek bemoeit zich met te veel dingen waar ze niks mee te maken hebben (investeren/beleggen). Politici bemoeien zich te weinig met zaken die ze moeten regelen op het juiste moment. Politiek, politiek, politiek, politiek [...]." (man, 38 jaar, hogeropgeleid, 2013 vierde kwartaal)

"De normen en waarden in Nederland zijn verarmd. Ze praten alleen maar over de regering. De regering doet niets, luistert niet naar het publiek, maar wanneer er iets voltrekt, schreeuwen ze: "we zijn geschokt". Terwijl heel Nederland weet hoe alles in elkaar steekt, staat de regering er heel erg ver van af. [...]" (vrouw, 57 jaar, middelbaar opgeleid, 2008 vierde kwartaal)

In dit hoofdstuk gaan we in op de manier waarop mensen spontaan over politiek praten. Wie doet dat en waar heeft men het dan over? We analyseren de toelichtingen op de vraag 'Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant op gaat in Nederland?' Alle laatste kwartalen van de jaren 2008-2015 zijn meegenomen in de analyse. In totaal zijn er 7680 respondenten die de slotvraag hebben toegelicht. Daaruit zijn de antwoorden geselecteerd die een 'politiek' woord¹ bevatten. De 1060 antwoorden zijn handmatig ingedeeld in codeercategorieën². Binnen de categorieën is onderscheid gemaakt tussen positieve en negatieve waarderingsen.

Klachten over de politiek zijn van alle tijden

Dat de politiek wordt bekritiseerd is niet nieuw. Al in de jaren dertig publiceerde de socioloog W.A. Bongers de studie *Problemen der democratie* waarin de politiek werd bekritiseerd om haar traagheid en incompetentie.³ In 2004 vergaderde de Tweede Kamer over haar eigen functioneren en kwam tot de conclusie dat er te veel gepraat werd over onbenullige zaken.⁴ Ook burgers zijn kritisch over de politiek. Als mensen toelichten waarom het de goede of verkeerde kant op gaat met Nederland, verwijst

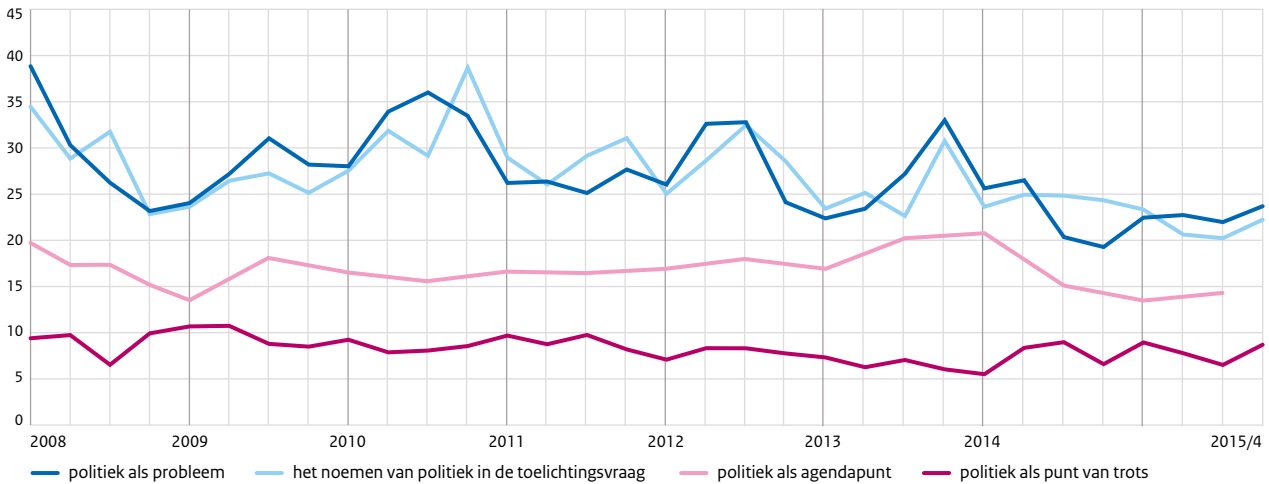
1 'Den Haag', 'politiek', 'regering', 'Tweede Kamer', 'politic(us/i)', 'kabinet', 'partijen', 'overheid', 'president', 'Balkenende', 'Rutte', 'Wilders', 'Bos' en 'Dijsselbloem'.

2 Deels gebaseerd op de antwoorden en genoemde klachten in H. van Gunsteren en R. Andeweg, *Het grote ongenoegen. Over de kloof tussen burgers en politiek*. Haarlem: Aramith Uitgevers, 1994.

3 Zoals aangehaald in R. Aerts, *Het aanzien van de politiek. Geschiedenis van een functionele fictie*. Amsterdam: Bert Bakker, 2009: 15.

4 Aerts, p. 9.

Figuur 2.1 Politiek als probleem, politiek als punt van trots, politiek als agendapunt en het noemen van politiek^a, bevolking van 18+, 2008-2015 (in procentpunten)

a Vermeld is het percentage respondenten dat in de toelichting bij de slotvraag politieke woorden gebruikt (‘Den Haag’, ‘politiek’, ‘regering’, ‘Tweede Kamer’, ‘politic(us/i)’, ‘kabinet’, ‘partijen’, ‘overheid’, ‘president’, ‘Balkenende’, ‘Rutte’, ‘Wilders’, ‘Bos’ en ‘Dijsselbloem’).

Bron: COB 2008/1-2015/4

men in meer dan een kwart van de antwoorden naar ‘de politiek’. Het merendeel van die verwijzingen is negatief.

De klassieke klachten over de politiek die ook tachtig jaar geleden te horen waren, gaan over het gebrek aan daadkracht, het feit dat de burger zich niet gehoord voelt en het ontbreken van een langetermijnvisie. Deze zorgen zijn nog steeds actueel: we zien ze sinds 2008 regelmatig voorbij komen in het COB.⁵ In vergelijking met de kritiek van Bongers zijn er ook nieuwe zorgen: de klacht dat de omgangsvormen van politici verruwen en dat de politiek zich te veel richt op Europa en het buitenland in plaats van op Nederland.

Minder zorgen over politiek na verkiezingen

In figuur 2.1 is zichtbaar hoeveel respondenten in hun antwoord op de slotvraag een ‘politiek’ woord gebruikt hebben. Mensen hebben het vooral over de politiek en politici als collectief (95% van de antwoorden) en zelden over individuele politici (5% van de antwoorden). Opvallend is dat dit kwartaal de politiek in vergelijking met alle andere kwartalen sinds 2008 weinig wordt genoemd.⁶ Over het algemeen wordt de politiek vaker genoemd in kwartalen waarin men minder tevreden is met de politiek in Den Haag. Uitzonderingen zijn de metingen vlak na een nieuwe regeringsaanstelling (vierde kwartaal 2010 en vierde kwartaal 2012). Dan groeit de tevredenheid, doordat burgers na het stemmen het gevoel hebben dat de politieke leiders en instituties beter naar hen zullen luisteren. Stemmen en andere vormen van politieke participatie vergroten dit gevoel.⁷ In figuur 2.1 is te zien dat de politiek ongeveer even vaak als probleempunt wordt genoemd en in de toelichting op de slotvraag wordt aangestipt. Het verband is opvallend sterk.⁸

4 Aerts, p. 9.

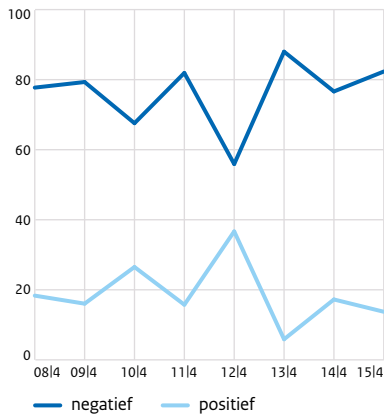
5 Zie bijvoorbeeld E. Steenvoorden. De publieke stemming in 2008. In: P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns en E. Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2009: 38-43.

6 Dat kan te maken hebben met de grote aandacht voor de vluchtelingenkwestie dit kwartaal, die andere onderwerpen naar de achtergrond verdringt (zie hoofdstuk 1).

7 S.E. Finkel, Effects of Participation and political efficacy: A panel analysis, *American Journal of Political Science* 29(4) (1985): 891-913.

8 De correlatie is zeer sterk, $R = 0,75$ met een significantie van $p < 0,01$ ($N = 32$).

Figuur 2.2
Positieve of negatieve waardering van politiek, respondenten die iets politieks noemen, 2008/4-2015/4

Bron: COB 2008/4-2015/4

Burgers zijn dus niet erg scheutig met lof voor de politiek. Zoals gezegd zijn burgers wel positiever over de politiek nadat er een nieuwe regering is gevormd, zoals in 2010 en 2012.

“Omdat er nu hopelijk een stabiel kabinet aantreedt dat het de volle vier jaar uithoudt.” (man, 83 jaar, middelbaar opgeleid, 2012 vierde kwartaal)

“Het nieuwe kabinet is duidelijk in zijn regels en beleid. Hopelijk worden sommige dingen duidelijker en strakker voor iedereen.” (vrouw, 45 jaar, middelbaar opgeleid, 2010 vierde kwartaal)

De politiek wordt ook wel genoemd als een minpuntje in een positief antwoord over de richting van Nederland:

“Afgezien van de landelijke politiek de laatste tijd, functioneert het bedrijfsleven nog steeds naar behoren, hebben de meeste mensen een betaalde baan, is ons systeem betrouwbaar en handelen de mensen in ons land fatsoenlijk. We hebben een crisis, maar ondertussen loopt het zoals het loopt.” (vrouw, 40 jaar, hogeropgeleid, 2012 vierde kwartaal)

Wie beginnen er over de politiek?

Zoals tabel 2.1 laat zien geeft 56% van de respondenten een toelichting en begint 28% van hen (dus 16% van alle ondervraagden) over de politiek. Er zijn verschillen naar opleidingsniveau: van alle geënquêteerde lageropgeleiden geeft 11% (0,22 x 49) een toelichting met iets politieks en van alle hoogopgeleiden 20% (0,33 x 62). Ook brengen mannen en mensen die politiek ontevreden zijn vaker iets over politiek te berde (niet in tabel).

Tabel 2.1 Antwoorden op de toelichtingsvraag waarom men het meer de goede of verkeerde kant op vindt gaan met Nederland, naar opleidingsniveau, bevolking van 18+, vierde kwartaal 2008-2015 (in procenten)

	allen	opleidingsniveau		
		laag	midden	hoog
geeft toelichting	56	49	55	62
van de mensen met een toelichting: noemt iets politieks	28	22	27	33
van de mensen die iets politieks noemen				
• noemt politiek als iets positiefs	21	13	21	25
• noemt politiek als iets negatiefs	74	81	76	70
• niet in te delen als positief of negatief	5	7	3	5

Bron: COB 2008/4-2015/4

Van de mensen die iets over politiek naar voren brengen doet 21% dat in positieve zin en 74% in negatieve zin. Lageropgeleiden komen vaker met iets negatiefs (81%) dan hogeropgeleiden (70%). Vrouwen zijn vaker negatief dan mannen en mensen die de Haagse politiek een onvoldoende geven uiten vaker kritiek (63%) dan mensen die een voldoende geven (39%; niet in de tabel). Het is niet zo dat negatieve verwijzingen naar de politiek alleen maar voorkomen in toelichtingen van mensen die vinden dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat. Ook in de toelichtingen waarom het meer de goede kant op gaat, gebeurt dat.⁹ Er wordt dan vaak aangegeven dat het ‘ondanks de politiek’ goed gaat met Nederland:

“Zowel economisch als qua vluchtelingenbeleid gaat het met Nederland naar mijn mening wel de goede kant op. Alleen vind ik dat we in Nederland onze christelijke oorsprong niet uit het oog moeten verliezen en meer stil moeten staan bij de feestdagen. Ook vind ik dat de politiek wat moet doen aan de werkgelegenheid voor mensen, die wel willen werken.” (man, 26 jaar, middelbaar opgeleid, vierde kwartaal 2015)

Wat is het probleem?

De politiek heeft in de afgelopen acht jaar van veel de schuld gekregen. Zo meenden sommige burgers in 2011 dat de politiek de schuldige was van de economische crisis. De politiek krijgt ook steeds vaker de schuld van de teloorgang van normen en waarden, omdat zij zich niet bewust is van haar voorbeeldfunctie. In 2008 en 2009 werd de politiek er juist nog van beschuldigd te veel christelijke normen en waarden op te dringen. Daarnaast kost de politiek (te) veel geld en kunnen politici niet met geld omgaan. De politiek krijgt ook de schuld van misstanden op terreinen als de zorg, het onderwijs en de criminaliteit. Maar burgers hebben ook klachten over de politiek als ‘proces van besluitvorming’: het is te traag en er wordt niet goed geluisterd naar de bevolking. Ook de politici komen er niet goed van af. Zij worden door de burgers regelmatig beschuldigd van bedrog. Wat opvalt in de afgelopen acht jaar is dat er twee klachten voortdurend terugkomen en substantieel aanwezig zijn: de politiek verruwt en de politiek richt zich te veel op het buitenland in plaats van op de eigen burgers.

De politiek luistert te weinig naar burgers en te veel naar het buitenland

In dit kwartaal gaat 13% van alle negatieve uitingen over het gebrek aan representativiteit: de politiek luistert niet naar de burger. Dit is het hoogste percentage van alle vierde kwartalen sinds 2008. Deze klacht was ook groot in 2008 (10%) en in 2014 (11%). Van de mensen die de politiek noemen in hun antwoord heeft 59% het gevoel dat Kamerleden en ministers niet veel geven om wat mensen zoals zij denken. Dit percentage ligt in de gehele bevolking iets lager, namelijk 52% (zie tabel 2.2). Dit duidt erop dat de mensen die uit zichzelf de politiek noemen zich relatief vaak niet gehoord voelen.

De klassieke klacht over politici die niet luisteren hangt nauw samen met een nieuwe klacht die sinds 2012 steeds vaker te horen is: de politiek

⁹ Van alle toelichtingen waarom het meer de verkeerde kant op gaat, vermeldt 0,2 % iets positiefs en 18% iets negatiefs over politiek (respectievelijk 1% en 94% van de toelichtingen met iets politieks). Van alle toelichtingen waarom het meer de goede kant op gaat, vermeldt 11% iets positiefs en 3% iets negatiefs over politiek (respectievelijk 74% en 21% van de toelichtingen met iets politieks).

kijkt te veel naar het buitenland en te weinig naar de eigen burgers. Het nieuwe is dat mensen duidelijk iemand aanwijzen waar de politiek dan wél naar luistert. De metafoor van Nederland als 'braafste jongentje in de klas' wordt in het kader van deze klacht regelmatig gebruikt: Nederland doet alles om in een goed daglicht te staan bij het buitenland en vergeet hierdoor de eigen burger. Veel respondenten willen dat er geluisterd wordt naar 'het eigen volk', 'de eigen burgers' en 'de eigen mensen'. Dit komt overeen met de bevinding dat dit kwartaal maar liefst 69% van de mensen vindt dat de Nederlandse regering zich minder moet richten op het buitenland en meer op de problemen in het eigen land.

"De Nederlandse regering houdt zich te veel bezig met wat er ver van de eigen grens gebeurt en laat tussen de asielzoekers wel het vermoedelijke gevaar binnen dat juist in die brandhaarden de problemen veroorzaakt. En het is de laatste jaren wel gebleken dat de regering achter de feiten aan blijft hollen als een kip zonder kop, want als de burger roept 'dit gaat de verkeerde kant op', zegt politiek Den Haag 'nee'. De burger moet het niet zo somber inzien en achteraf heeft de burger gelijk en zit de Nederlandse politiek op de blaren met het schaamrood op de kaken, want de burger heeft toch gelijk gehad en dan krijgen we als burger de hele poppenkast over ons heen met de welbekende retoriek van leugens." (man, 35 jaar, middelbaar opgeleid, 2015 vierde kwartaal)

"De regering kijkt veel naar de landen om ons heen maar vergeet (denk ik) dat we hier ook met 14 miljoen Nederlanders wonen." (man, 54 jaar, middelbaar opgeleid, 2008 vierde kwartaal)

"Nederland loopt overal voorop als het om buitenlandse politiek gaat. Laten we eerst maar eens aan onze eigen mensen denken." (man, 58 jaar, lageropgeleid, 2014 vierde kwartaal)

Politici versterken de maatschappelijke verruwing

Een tweede 'nieuwe' klacht die sinds 2009 is opgekomen en ook dit kwartaal veelvuldig aanwezig is, gaat over de verruwing van het politieke debat. Burgers vinden dat de omgangsvormen tussen politici zijn verslechterd: ze schreeuwen naar elkaar en zijn onbeleefd. Dit is ook terug te zien in de toename van het aantal mensen die vinden dat politici onbehoorlijk met elkaar omgaan. In de periode 2008-2010 was 37% het met deze stelling eens, in 2011-2013 vond 41% dit. In de huidige kwartaalmeting vindt 42% van de mensen die politiek noemen in hun antwoord dat politici onbehoorlijk met elkaar omgaan.

Door deze verruwing in de politiek menen veel burgers dat ook de normen en waarden in de gehele samenleving vervagen. Politici hebben immers een voorbeeldfunctie, maar daar zijn de politici zich volgens veel burgers niet van bewust. Men is bang dat door de verruwing en polarisatie in het politieke debat een tweedeling in de samenleving ontstaat. Deze angst is vooral dit kwartaal groot in het kader van de vluchtelingen crisis.

"Normen en waarden vervagen. De graaicultuur wordt niet aangepakt. Politiek is zich onvoldoende bewust van de voorbeeldfunctie. De gevestigde politieke orde is niet helder in uitspraken. De politiek verwijdt zich steeds verder van de samenleving en verwordt meer en

meer tot een old boys network. Door bovenstaande ontwikkelingen ontwikkelt de burger zich ook tot een mens zonder normen en waarden waarbij nog maar een ding telt: IK." (man, 51 jaar, middengroep, 2009 vierde kwartaal)

"De uitspraken en pertinente leugens van bepaalde politici zijn er de oorzaak van dat de situatie zoals die op dit moment is door een groep mensen verkeerd wordt begrepen en aangevoeld. Ik doel op de leugens die over vluchtelingen die een veilig heenkomen zoeken in ons land worden verspreid. Het met opzet ongerust maken van groepen Nederlanders en dat alleen voor eigen gewin. Schandalig!" (vrouw, 70 jaar, hogeropgeleid, 2015 vierde kwartaal)

"Er lijkt weinig solidariteit meer te zijn en de politiek lijkt een strijdtoneel. Politici vliegen elkaar in de haren en sommigen onder hen gebruiken liever scheldwoorden en ontwijken debat dan dat ze overtuigen met gefundeerde argumenten. Dezelfde politici proberen groepen tegen elkaar op te zetten. Nadenken over de toekomst en proberen verder te kijken dan de volgende verkiezingen lijkt er niet in te zitten. Of dit een gevolg of oorzaak is van de problemen in de samenleving is onduidelijk. Daar lijkt individualisme het grootste probleem te zijn. [...]" (vrouw, 37 jaar, hogeropgeleid, 2011 vierde kwartaal).

Leven met een negatieve stemming over politiek

Dit kwartaal is men wederom negatief over de politiek. In totaal is slechts 14% van de antwoorden over de politiek positief. In het laatste kwartaal van 2012 was men het meest positief, doordat er een nieuwe regering was aangetreden. De positieve antwoorden gingen toen vooral over daadkracht. Los van politieke veranderingen is basisoptimisme een achtergrond voor positieve uitingen over politiek. Zoals een mevrouw haar opstellingen verklaart:

"Ik probeer positief te denken en ik heb de hoop dat de politiek de goede beslissingen neemt." (vrouw, 64 jaar, hogeropgeleid, 2009 vierde kwartaal)

Een zeer ruime meerderheid van de antwoorden waarin de politiek genoemd wordt is echter negatief (zie figuur 2.2).

De politiek is voor velen een steen des aanstoets. De antwoorden tonen de bekende klachten: de politiek als kaasstolp, de oogkleppen van politici, de struisvogelpolitiek. Daar komen, zoals gezegd, nu de nieuwe kritiekpunten bij, over te veel aandacht voor het buitenland en de verruwing in het politiek debat die een negatieve weerslag heeft op de samenleving.

Kritiek op de politiek is van alle tijden. Al sinds 2008 vindt de meerderheid van de burgers dat de politiek te ingewikkeld is, dat je als persoon geen invloed kunt uitoefenen op het beleid en dat de politiek niet luistert, zo blijkt ook uit de reacties op stellingen in tabel 2.2.

Tabel 2.2 Opvattingen over politieka, bevolking van 18+, 2008-2015/4 (in procenten)

	2008-2009	2010-2011	2012-2013	2014-2015
'De landelijke politiek is voor de meeste mensen te ingewikkeld om te kunnen begrijpen.'				
• (zeer) oneens	14	15	16	14
• (zeer) eens	62	62	61	63
'De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik.'				
• (zeer) oneens	21	24	23	21
• (zeer) eens	35	36	37	41
'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet.'				
• (zeer) oneens	18	20	18	17
• (zeer) eens	57	56	60	61
'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken.'				
• (zeer) oneens	21	21	19	19
• (zeer) eens	47	48	51	52
'Politici gaan vaak onbehoorlijk met elkaar om.'				
• (zeer) oneens	20	20	19	19
• (zeer) eens	36	40	42	40
'De meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen.'				
• (zeer) oneens	31	29	33	33
• (zeer) eens	28	30	28	28

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'.

Bron: COB 2008/1-2015/4

Burgers die zich negatief uiten over de politiek zijn niet ongelukkiger dan mensen die niet over de politiek beginnen in hun toelichting waarom het de verkeerde of goede kant op gaat met Nederland. In beide groepen is ongeveer driekwart (zeer) gelukkig. Het aanwijzen van de politiek als schuldige van wat er fout gaat kan voor de persoon in kwestie louterend werken.¹⁰ Zoals een man schrijft in de evaluatie van het onderzoek:

“Ik ben blij dat ik de kans gekregen heb om mijn hart te luchten want dit onderzoek is erg belangrijk om te horen wat er leeft onder de Nederlanders [...]” (man, 72 jaar, lageropgeleid, 2013 vierde kwartaal)

Ook hebben burgers het idee dat zij door zich te uiten over de politiek constructief hebben bijgedragen aan het debat. Zij hopen dan ook dat er wat met de uitkomsten gedaan wordt, zoals deze mevrouw:

“Ik hoop dat hier wat mee gedaan wordt.” (vrouw, 50 jaar, hogeropgeleid, 2014 vierde kwartaal)

10 P. van Houwelingen. Bezorgde en boze burgers. In: P. Dekker en J. den Ridder (red.), *Stemming onbestemd*. Den Haag: SCP, 2011: 112-135.

Afgezien van de positieve aspecten van negatieve uitingen over de politiek voor het leven van individuele burgers, is de negatieve stemming een factor van belang in het maatschappelijke leven en voor het

functioneren van de politiek. Enigszins boze burgers zijn een zegen voor de democratie, maar massaal ongenueanceerd afgeven op politici als soort kan bijdragen aan een cultuur van collectieve machteloosheid en cynisme in de politiek. De spontane uitingen over politiek van individuele burgers, die in dit hoofdstuk centraal staan, kunnen we wel optellen tot een tamelijk negatieve stemming over de politiek, maar we kunnen niet uitmaken of ze vooral een uiting van kritische betrokkenheid zijn of een risico daarvoor. Dat is waarschijnlijk ook niet uit te maken door onderzoek, maar afhankelijk van de reacties van de politiek op die stemming. Zowel overmatig instemmend begrip als de schouders ophalen over onvermijdelijke onvrede en onderbuikgevoelens vergroten het risico; accepteren dat de kritiek van ambteloze burgers niet zeer geïnformeerd en genuanceerd kan zijn, er serieus op ingaan en meer gelegenheid bieden voor directe invloed op beleid kan betrokkenheid versterken.

3 De perspectieven van mbo-opgeleiden

Kernpunten

- Mbo-opgeleiden lijken qua opvattingen over politiek en samenleving meer op lageropgeleiden dan op hogeropgeleiden. Twee aspecten waarop ze wel een duidelijke middengroep vormen: ze hebben vaker dan lageropgeleiden het gevoel grip te hebben op de eigen toekomst en staan positiever tegenover de bijdragen van verschillende culturen aan onze samenleving.
 - Mbo'ers definiëren zichzelf niet graag op basis van hun opleiding, maar zien zichzelf wel als een nuttige groep 'doeners' in de organisatie. Ze ervaren concurrentie met hbo'ers op de arbeidsmarkt. Ze ervaren verdringing, maar zien ook dat hbo'ers vaker onder hun niveau moeten werken.
 - Nederlanders zien een toekomst voor vakmanschap en de ambachtseconomie. De toename aan automatisering en robotisering vindt men wel iets om serieus te nemen. Hoe hoger de opleiding, hoe minder zorgen men zich hierom maakt.
 - Volgens mbo-opgeleiden moet hun opleiding praktijkgericht blijven. Ze willen zich wel blijven ontwikkelen, maar staan vaak niet positief tegenover omscholing, zeker op latere leeftijd. 'Een leven lang leren' is vooral een verantwoordelijkheid van de overheid.
-

In opinieonderzoek wordt vaak gekeken naar verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden. Zeker in recente debatten over 'diplomademocratie' en meritocratie is er veel aandacht voor de kloof tussen deze twee groepen. Daardoor valt de middengroep makkelijk buiten beeld.

In dit hoofdstuk staat die middengroep centraal. We concentreren ons op mbo-opgeleiden: mensen van 18 jaar en ouder met een diploma in het middelbaar beroepsonderwijs op niveau 2, 3 of 4 of een vergelijkbare oudere opleiding (zoals mts, meao, middelbare landbouw, tuinbouw- of zeevaartschool). Voor de leesbaarheid noemen we ze hier kortweg 'mbo'ers'.

We vergelijken hen met mensen met drie andere opleidingsniveaus: overige middelbaar opgeleiden (hoogst genoten opleiding havo of vwo), lageropgeleiden (lager algemeen, lager beroeps en middelbaar algemeen) en hogeropgeleiden (hbo en wo).

Van de totale groep respondenten is 16% opgeleid in techniek of natuurwetenschappen, 19% in economie, handel of administratie, 8% in opvoeding of onderwijs, 15% in de medische of sociale sector, 4% in maatschappij, cultuur, kunst of communicatie en 12% in een meer algemeen terrein.

Van de totale beroepsbevolking van 25 tot 64 jaar heeft 35% mbo (of een gelijkwaardige opleiding), 24% een lager opleidingsniveau, 7% alleen havo of vwo en 33% een hoger opleidingsniveau.¹ Vormen mbo'ers nog het cement in de samenleving tussen de mensen met andere opleidingsniveaus?

Van mbo'ers wordt vaak gezegd dat zij de ruggengraat van de samenleving vormen. We zijn benieuwd hoe zij daar zelf tegenaan kijken, wat er bij deze groep leeft en of zij zichzelf wel als een specifieke groep zien. Als ze inderdaad een maatschappelijke middengroep vormen, dan is het interessant te weten hoe zij aankijken tegen het functioneren van de politiek en hun positie op de arbeidsmarkt. Wij hebben ook gevraagd naar hun mening over de toekomst van het mbo, over het belang van vakmanschap in de toekomst, naar verdringing op de arbeidsmarkt

1 CBS Onderwijsstatistieken 2015, voorlopige cijfers.

en naar hun opvattingen over en behoeften aan doorleren (ook in het kader van ‘een leven lang leren’). De uitkomsten vergelijken we met die van mensen met andere opleidingsniveaus. We combineren kwantitatieve en kwalitatieve gegevens uit de enquête met gegevens uit groeps gesprekken met (in principe) werkende mbo’ers die minimaal een startkwalificatie hebben (minimaal niveau mbo-2 of vergelijkbaar). De groeps gesprekken vonden plaats in Amsterdam en Zwolle. Bij de kwantitatieve gegevens is waar mogelijk ook gebruik gemaakt van de gegevens van het vorige kwartaal (COB 2015|3).

Mbo-opgeleiden en hun positie in de samenleving

Mbo’ers zouden een middengroep vormen in de samenleving, maar zien ze dit zelf ook zo? Identificeren ze zichzelf als mbo’ers? En maken ze een onderscheid tussen hun maatschappelijke positie en hun positie in de organisatie?

Mbo’ers: doeners in het bedrijf

Het is lastig om van een middengroep te spreken omdat het mbo opleidt tot een breed scala aan beroepen (zie kader 3.1) op diverse niveaus. Mensen met een mbo-diploma komen op veel verschillende plaatsen terecht, en niet altijd in de sector waarin zij zijn opgeleid. Uit de groeps gesprekken komt naar voren dat ze hun beroepen als belangrijk voor de samenleving beschouwen, maar hetzelfde zeggen ze ook over de beroepen die doorgaans door lager- en hogeropgeleiden worden uitgeoefend.

Als het gaat om de positie op het werk zien mbo’ers in onze groeps gesprekken zich wel meer als een groep: werknemers die vooral het gewone werk doen (‘de gewone werknemer’). Ze zijn trots op wat ze bijdragen aan de organisatie. Ze zien zichzelf vooral als doeners en beschouwen dit als een waardevolle eigenschap voor succes van de organisatie.

“Ik zeg altijd: ‘Wij zijn de MIP’s, de *most important persons*, maar met het minst in de portemonnee.’” (Zwolle)

Ook als hun positie op de arbeidsmarkt ter sprake komt, hebben ze een gedeeld gevoel als mbo’ers. Maar behoren tot een groep loopt verder niet langs lijnen van opleiding maar eerder van interesses of persoonlijkheid. Er is zelfs enige weerzin om mee te gaan in dit soort classificaties.

Mbo-opgeleiden lijken in veel opzichten op lageropgeleiden

Wijken mbo’ers af van mensen met andere opleidingsniveaus? We kijken eerst naar arbeid en inkomen. Van onze respondenten heeft 60% betaald werk. Daarmee lijken ze eerder op hogeropgeleiden dan op lageropgeleiden, die aanzienlijk minder vaak betaald werk hebben. Van de mbo’ers is een aanzienlijk deel (77%) tevreden met de eigen financiële situatie (tabel 3.1). Daarin lijken ze weer sterk op de lageropgeleiden. Alleen de hogeropgeleiden scoren hoger (86% is tevreden met de eigen financiële situatie).

Kader 3.1 Het mbo leidt op tot een grote diversiteit aan beroepen

Het huidige mbo leidt mensen op voor beroepen in verschillende sectoren en op verschillende niveaus, maar ook voor doorstroom naar het hbo. De opleidingen kennen twee leerwegen: de beroepsopleidende leerweg (bol) en de beroepsbegeleidende leerweg (bbl).

De vier hoofdrichtingen zijn landbouw, techniek, economie en zorg en welzijn. Ook komen combinaties van deze sectoren voor. Studenten volgen onderwijs op niveau 1 tot en met 4.

Niveau 1 heet tegenwoordig entreeopleiding. Deze studenten worden opgeleid tot assistent en verrichten dan praktische werkzaamheden (beveiliging en telefonist/receptionist). De entreeopleiding biedt nog geen startkwalificatie. Daarvoor is succesvolle afronding van niveau 2 nodig.

Niveau 2 geldt als een startkwalificatie voor de arbeidsmarkt. Met deze opleiding word je bijvoorbeeld metselaar, monteur koudetechniek, plaatwerker, kok of administratief medewerker.

Niveau 3 omvat vakopleidingen tot zelfstandig beroepsbeoefenaar en zelfstandig uitvoerend werk, zoals allround timmerman, eerste autotechnicus, pedagogisch medewerker kinderopvang, zelfstandig werkend bakker en verkoper reizen.

Niveau 4 leidt op tot beroepen in het middenkader en tot specialisten voor volledig zelfstandig uitvoerend werk, brede inzetbaarheid en specialisatie. Niveau 4 geeft ook toegang tot het hbo. De beroepen zijn zeer divers, zoals apothekersassistent, onderwijsassistent, mbo-verpleegkundige, filiaalmanager, gespecialiseerde kok, goudsmid en middenkaderfunctionaris bouw en infra.

Er zijn ongeveer evenveel mbo'ers met een gezinsinkomen beneden modaal als met een gezinsinkomen van ongeveer modaal (ruim een derde). Deze verdeling is niet binnen alle opleidingsgroepen hetzelfde (tabel 3.1). Op andere punten verschillen de opleidingsgroepen minder van elkaar of zien we vooral verschillen tussen mbo- en hogeropgeleiden.

Mbo'ers hebben evenveel vertrouwen in de toekomst als mensen met andere opleidingsniveaus: 81% verwacht het komende jaar geen financiële achteruitgang (tabel 3.1). In de groepsgesprekken licht men toe dat het natuurlijk wel afhangt van de persoonlijke situatie en dat deze kan veranderen op het moment dat men werkeloos wordt.

“Mijn dochter en schoonzoon hebben een periode allebei zonder baan gezeten. Zij zitten aan het begin van hun leven, en hadden net een huis gekocht. En om dan zonder baan te zitten. Dat is natuurlijk wel heel erg.” (Zwolle)

In de mate waarin zij zichzelf een gelukkig mens vinden verschillen mbo'ers van hogeropgeleiden. Van de hogeropgeleiden geeft 83% aan gelukkig te zijn tegen 73% van de mbo'ers. Ongeveer een derde van de mbo'ers heeft het gevoel weinig grip te hebben op de eigen toekomst. Dat aandeel is groter dan onder hogeropgeleiden, maar kleiner dan onder lageropgeleiden. Bijna twee derde van de mbo'ers vindt dat het in Nederland de verkeerde kant op gaat tegen de helft van de hogeropgelei-

Tabel 3.1 Persoonskenmerken, geluk, tevredenheid en gevoel grip te hebben, mbo-opgeleiden van 18+, 2015 (in procenten)^a

	opleidingsniveau				
	allen	lager-opgeleiden	mbo-opgeleiden	overige middelbaar opgeleiden	hogeropgeleiden
mannen	49	44	50	36	57
vrouwen	51	56	50	64	43
18-34 jaar	27	12	29	44	34
35-54 jaar	38	32	46	32	38
≥ 55 jaar	36	57	26	25	28
heeft betaald werk	52	35	60	37	65
gezinsinkomen beneden modaal	27	41	27	23	17
gezinsinkomen ongeveer modaal	33	39	38	33	23
gezinsinkomen boven modaal	34	14	29	38	55
is tevreden met de eigen financiële situatie	79	77	77	78	86
verwacht dat het de komende 12 maanden niet slechter zal gaan	79	81	81	78	87
is een gelukkig mens	75	69	73	69	83
heeft het gevoel weinig grip te hebben op de eigen toekomst	32	40	35	29	24
vindt dat het in het algemeen de verkeerde kant op gaat in Nederland	59	63	65	56	51
vindt dat het in het algemeen de goede kant op gaat in Nederland	31	22	25	31	42

a Blauwe cijfers geven aan dat er een significant verschil is met de (dan ook blauwe) mbo-opgeleiden (bij $p < 0,05$).

Bron: COB 2015/3-4

den. Daarmee verschillen ze vooral met hogeropgeleiden en nauwelijks met lageropgeleiden.

Mbo'ers niet altijd betaald naar ervaring

We vroegen werkende mbo'ers of hun persoonlijk inkomen past bij hun opleiding en ervaring (tabel. 3.2). Het percentage van de werkende mbo'ers dat aangeeft te veel of te weinig te verdienen verschilt niet met werkenden met andere opleidingsniveaus.

Tabel 3.2 **Inkomen en tevredenheid daarmee, werkende bevolking van 18+, 2015 (in procenten)**

alleen werkenden (n = 1073)	allen	opleidingsniveau			
		lager-opgeleiden	mbo-opgeleiden	overige middelbaar-opgeleiden	hogeropgeleiden
persoonlijk inkomen:					
beneden modaal	33	47	38	44	22
ongeveer modaal	32	39	37	28	26
boven modaal	29	10	19	25	48
tevredenheid met inkomen:^a					
vindt dat hij/zij te veel verdient	6	6	5	5	6
vindt dat zijn/haar inkomen past bij opleiding en ervaring	45	44	44	45	47
vindt dat hij/zij te weinig verdient	47	45	49	49	45

a 'Vindt u dat uw inkomen past bij uw opleiding en ervaring of vindt u dat u eigenlijk te veel of te weinig verdient?'

Bron: COB 2015/3-4

Als mbo'ers toelichten waarom ze vinden dat ze eerder te weinig verdienen dan te veel, wijten ze dat vaker aan niet erkende ervaring dan hogeropgeleiden.

"Ik heb veel werkervaring en werk al heel lang bij dezelfde baas. Dit mag ook wel gewaardeerd worden door een persoonlijke loonsverhouding, vind ik." (vrouw, 48 jaar, mbo)

"Voor mijn werkervaring (jaren) zou ik meer moeten verdienen, als ik het vergelijk met anderen in mijn omgeving." (vrouw, 37 jaar, mbo)

Ook in de groepsgesprekken benadrukken mbo'ers het belang van praktijkervaring. Hbo'ers of universitair geschoolden lijken eerder te vinden dat hun salaris niet in verhouding staat tot hun opleidingsniveau of de verantwoordelijkheid die ze dragen.

"Gezien de opleidingen die ik heb moeten doorlopen om dit werk te mogen doen, verdien ik veel te weinig." (man, 59 jaar, hogeropgeleid)

"Ik verdien met hbo ongeveer 1400 netto voor 32 uur. Dat zou gezien mijn opleiding hoger moeten zijn." (man, 47 jaar, hogeropgeleid)

Ook heeft een aantal hogeropgeleiden moeite een baan te vinden op hun opleidingsniveau.

"Ik heb nog niet een baan die aansluit bij de hbo-opleiding die ik heb afgerond." (vrouw, 25 jaar, hogeropgeleid)

"Geen baan kunnen bemachtigen die aansluit bij mijn twee genoten hogere beroepsopleidingen." (vrouw, 54 jaar, hogeropgeleid)

"Hbo met een mbo-functie." (man, 24 jaar, hogeropgeleid)

Ten opzichte van hogeropgeleiden zijn lageropgeleiden en mbo'ers iets minder tevreden met hun financiële situatie, minder gelukkig en minder positief over de kant die Nederland op gaat. Mbo'ers lijken echter weer meer op hogeropgeleiden in de mate waarin ze betaald werk hebben:

Tabel 3.3 **Opvattingen over politiek en overheid, bevolking van 18+, 2014-2015 (in procenten)^a**

	allen	opleidingsniveau			
		lager-opgeleiden	mbo-opgeleiden	overige middelbaar opgeleiden	hogeropgeleiden
(zeer) eens met:					
‘De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik.’	44	51	54	43	31
‘Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken.’	53	61	64	52	38
‘Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet.’	61	70	66	65	48
‘De meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen.’	26	21	23	25	34
‘Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties.’	63	67	71	66	52

a Blauwe cijfers geven aan dat er een significant verschil is met de (dan ook blauwe) mbo-opgeleiden (bij $p < 0,05$).

Bron: COB 2015/4

vaker dan lageropgeleiden. Slechts in één aspect vormen ze een duidelijke middengroep, namelijk de mate waarin ze het gevoel hebben grip te hebben op hun leven.

Mbo-opgeleiden, overheid en politiek

Nu we enig inzicht hebben in de positie van mbo-opgeleiden in de samenleving, is het interessant om te kijken naar hun opvattingen over overheid en politiek. Lijken ze daarin meer op lager- of op hogeropgeleiden?

Mbo'ers willen meebeslissen over belangrijke politieke kwesties

Mbo'ers lijken in hun opvattingen over het functioneren van de politiek op lageropgeleiden en wijken daarin duidelijk af van hogeropgeleiden (tabel 3.3). Beide groepen vinden dat de overheid onvoldoende doet voor ‘mensen zoals ik’ en dat Kamerleden minder om hen geven. Ze schatten de bekwaamheid van politici minder positief in dan hogeropgeleiden. Ook denken ze dat ze minder invloed hebben op wat de regering doet. Misschien daarom vinden ze dan ook dat het goed zou zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties. Dit laatste is een interessant gegeven. Kennelijk vertaalt een beperkter vertrouwen in het functioneren van de politiek zich niet in lethargie: ze willen graag meebeslissen als ze de kans krijgen.

Mbo'ers vinden vaker: ‘overheid doet te weinig voor mensen zoals ik’

Mbo'ers vinden vaker dan hogeropgeleiden dat de overheid onvoldoende doet voor ‘mensen zoals ik’. Denken ze daarbij aan zichzelf als mbo'ers of zijn er andere redenen waarom zij als groep anders reageren? Als we de toelichtingen van hogeropgeleiden en mbo'ers die het met deze stelling eens zijn met elkaar vergelijken, dan vallen toch vooral de overeen-

komsten op. Daarbij moeten we wel aantekenen dat de hogeropgeleiden die deze stelling beamen, en een toelichting geven, vrijwel altijd hbo'ers zijn en zelden universitair geschoolden.

Het meest genoemde type toelichting gaat bij beide groepen helemaal niet over wat de overheid doet voor 'mensen zoals ik', maar behelst een veel algemenere kritiek op de overheid of de politiek, zoals we die ook in hoofdstuk 2 tegenkwamen. Ook al zijn dit soort negatieve gevoelens natuurlijk relevant, we laten ze hier even liggen.

Zowel onder hogeropgeleiden als onder mbo'ers komen mensen voor die uitgaan van hun eigen situatie, bijvoorbeeld omdat ze zelf slecht rond kunnen komen van een uitkering of pensioen.

"We krijgen een uitkering en ineens moesten we elk maand 130 euro inleveren. Ik woon bij mijn moeder die slecht ter been is. Ik doe mantelzorg. Huishoudelijke hulp krijgen we niet, want ik woon thuis. Ik heb vrijwilligerswerk, want ik kan zelf ook niet werken vanwege problemen. De nieuwe wet is gewoon een verschrikking. Ik kan iedere maand niet eens alle rekeningen betalen, dus als het zo doorgaat komen we echt in de problemen. En waar kunnen wij dan aankloppen voor hulp?" (man, 26 jaar, mbo)

"Het blijven uitmelken van de pensioenen en aow onder het mom van 'ze zijn rijk genoeg'. Ik heb mijn leven lang hard moeten werken en daar word ik nu voor gestraft." (man, 65 jaar, hogeropgeleid)

Ook komen er in beide groepen mensen voor die het gevoel hebben dat de problemen van autochtone Nederlanders minder aandacht krijgen dan de problemen van asielzoekers of vluchtelingen, of dat hun problemen wegvallen bij de politieke aandacht voor problemen over de grens. Overigens lijkt dit gevoel sterker te leven bij mbo'ers dan bij hogeropgeleiden. Opvallend is dat er in beide groepen sterk wordt gesproken in (nationalistische) termen, als 'eigen volk' en 'wij Nederlanders'.

"Onder andere het eigen risico van de zorg. Ik had laatst een ongeluk gehad. Ik als student moest even 375 euro ophoesten. Besteed het geld aan de zorg i.p.v. aan die vluchtelingen waar we al helemaal geen geld voor hebben. Kap met bezuinigen op belangrijke dingen voor het Nederlandse volk. Te veel mensen moeten naar de voedselbank, dat is niet nodig!" (vrouw, 22 jaar, mbo)

"Ze doen teveel voor de vluchtelingen en minder voor het eigen volk." (vrouw, 20 jaar, mbo)

"Nederlanders zijn de dupe van de eu en de instroom van mensen uit Oost-Europa en het Midden-Oosten. Onze kinderen hebben geen rechten meer op een huurwoning, alles wordt vergeven aan vluchtelingen." (man, 52 jaar, mbo)

"Er gaat erg veel geld naar andere landen. Wij Nederlanders maken dit mogelijk door belasting te betalen. Maar er wordt in verhouding te weinig van 'ons' geld geïnvesteerd in zaken die de Nederlanders aangaan. Bijvoorbeeld betere (ouderen)zorg, betere sociale voorzieningen, infra, etc." (vrouw, 49 jaar, mbo)

"Ik heb 40 jaar gewerkt en moet nu soebatten om een uitkering als ik werkloos raak, terwijl een vluchteling alles krijgt wat zijn hartje begeert." (man, 59 jaar, mbo)

“Men doet te weinig voor het eigen volk. Ik moet twaalf jaar ingeschreven staan voor een flatje van 27m² uit 1980 en de asielzoekers krijgen nieuwe eengezinswoningen. Laat hen maar lekker in die kleine flatjes en geef ons nieuwe woningen.” (man, 35 jaar, hogeropgeleid)

“De overheid is meer met andere landen bezig dan met Nederland.”
(vrouw, 36 jaar, hogeropgeleid)

Opvallend is dat hogeropgeleiden en mbo'ers elkaar vaak kunnen vinden in de gedachte dat 'mensen zoals ik' behoren tot de middengroep, waarin 'de gewone mens' hard werkt voor zijn geld. Die groep wordt volgens een aantal mensen benadeeld.

“De overheid denkt tegenwoordig alleen maar aan de lagere inkomens. De belasting is te hoog en alleen minima hebben recht op uitkeringen, toeslagen en voordelen die met belastinggeld worden betaald. Ondertussen is een werkende uit de lage middenklasse slechter af dan een minima die niet werkt, maar voordeel trekt uit allerlei regelingen. Hiermee creëer je een samenleving waar niets doen wordt gestimuleerd en ambitie/werklust wordt beknot.” (man, 36 jaar, hogeropgeleid)

“De overheid is er voor iedereen behalve voor mensen die een baan hebben en autochtoon zijn. De rest wordt in de watten gelegd met uitkeringen, toeslagen enzovoort, waar de klap altijd valt bij de werkenden in deze maatschappij.” (man, 36 jaar, hogeropgeleid)

“Werkende middeninkomens worden te allen tijde het hardst gepakt. Terwijl werklozen en allochtonen van alles en nog wat krijgen (huis, wasmachines, enzovoort) van de staat moeten wij hard werken voor ons bestaan en daar ook nog eens belasting over betalen. De rijksten vertrekken toch wel uit dit land dus die hebben daar geen last van. Als de gemiddelde werkende persoon een keer te hard rijdt wordt hij gelijk gepakt met een flinke boete. Een misdadiger echter staat binnen een dag weer buiten en wordt absoluut niet bestraft in dit land. Een overheid zou juist op moeten komen voor de grootste groep – de beroepsbevolking – die het land overeind houdt.”
(man, 31 jaar, hogeropgeleid)

“Ik behoor tot de inkomensgroep middensegment. Ik woon in een huurwoning, met jaarlijks fikse huurverhoging. Een huis kopen, geschikt voor mijn gezin, is te duur voor ons. We zitten dus vast. Zo ook met belasting en vergoedingen. Precies er tussen in, dus ook vast.”
(vrouw, 44 jaar, hogeropgeleiden)

“Ik ben maar 'gewoon' en mijn 'soort' valt niet echt op.” (vrouw, hogeropgeleid, 27 jaar)

“Op de Nederlanders in de middenmoot wordt bezuinigd, terwijl de rijken meer krijgen.” (vrouw, 29 jaar, mbo)

“De gewone man kunnen ze geen eer aan behalen.” (man, 63 jaar, mbo)

“De gewone mens die hard werkt en kinderen heeft wordt steeds meer gekort, en alles wordt steeds duurder, vooral de opleidingskosten en de ziektekosten.” (vrouw, 48 jaar, mbo)

De toelichtingen tonen dus eerder de overeenkomsten dan de verschillen tussen mbo'ers en hogeropgeleiden.

Mbo'ers bezorgd over openheid van de samenleving

In de groeps gesprekken blijken zorgen over de maatschappij. Genoemd zijn onder meer de vluchtelingenproblematiek, de dreiging van terrorisme, de werkloosheid en de onzekerheid over het economisch herstel, slechtere arbeidsvoorwaarden, toegenomen individualisering, de terugloop van goede omgangsvormen en verruwing, de verschraving van de zorg, de voorzieningen voor ouderen en de impact van sociale media.

Is er verschil naar opleidingsniveau in opvattingen over de openheid van de Nederlandse samenleving? Ook hier zien we dat de mening van de mbo'ers meer aansluit bij die van lageropgeleiden dan van hogeropgeleiden. De helft van de mbo'ers is het eens met de stelling dat Nederland een prettiger land zou zijn als er minder immigranten zouden wonen. Twee derde vindt dat Nederland te veel van zijn eigenheid dreigt te verliezen door immigratie en open grenzen en dat Nederland niet meer vluchtelingen moet opnemen. Zij ervaren meer nadeel van het verdwijnen van de grenzen dan hogeropgeleiden.

Zowel in opvattingen over het functioneren van de politiek als in opvattingen over concrete politieke kwesties lijken mbo'ers dus op lageropgeleiden. Alleen wat betreft de bijdrage van verschillende culturen aan onze samenleving zijn mbo'ers een middengroep die zich duidelijk onderscheidt van de overige opleidingsniveaus.

Mbo'ers tussen hoger- en lageropgeleiden

Als mbo'ers in veel opzichten lijken op lageropgeleiden, is het dan ook zo dat ze een kloof ervaren met hogeropgeleiden?

Doeners, daar heb je iets aan

Ook al zien mbo'ers zich niet als een onderscheiden maatschappelijke groep, ze omschrijven zichzelf in de groeps gesprekken wel als doeners. Ze werken ambachtelijk, doen dingen met de handen. Dit zetten ze af tegen hogeropgeleiden, waarmee ze vaak op hbo'ers doelen, die ze als denkers beschouwen. Het hbo is meer theoretisch.

“Misschien staat ik wel heel veel mensen voor het hoofd, maar mbo'ers zijn vaak de doeners en hbo'ers de denkers. Ik ben van mening dat je met doen sneller verder komt dan met denken.” (Zwolle)

Mbo'ers problematiseren het onderscheid tussen 'werken met je hoofd (denken)' en 'werken met je handen (doen)' niet. Ze zijn juist trots op wat ze doen. Ze leven niet met het idee dat er praktische mensen zijn die 'niet zo goed kunnen leren' en theoretici 'met een goed verstand'. Bij veel mbo-beroepen gaat het ook om meer dan praktisch bezig zijn.² Een strikte scheiding in termen van doeners en denkers gaat niet altijd op en mbo'ers gebruiken in hun werk natuurlijk ook hun cognitieve vermogens. Feitelijk gaat het dus meer om graduele cognitieve verschillen tussen mensen die werkzaam zijn in uiteenlopende beroepen.

Behalve dat ze hbo'ers soms wat te theoretisch vinden, opperen deelnemers aan de gesprekken ook dat ze het niveau van de hogere beroepsopleidingen tegenwoordig 'belabberd' vinden:

“Ons mbo-niveau van 30 jaar geleden is nu hbo.” (Amsterdam)

² R. van Daalen, *Gewoon werk. Over vak-kundigheid in het verwaarloosde midden*. Diemen, 2014.

Tabel 3.4 **Opvattingen over globaliseringskwesities, naar opleidingsniveau, bevolking van 18+, 2014-2015 (in procenten)**³

(zeer) eens met:	allen	opleidingsniveau			
		lager-opgeleiden	mbo-opgeleiden	overige middelbaar-opgeleiden	hogeropgeleiden
‘Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen.’	41	51	51	34	26
‘De aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving.’	40	21	33	51	60
‘Door immigratie en open grenzen dreigt Nederland te veel van zijn eigenheid te verliezen.’	58	75	66	49	37
‘Nederland moet meer vluchtelingen opnemen dan het nu doet.’	13	8	10	10	21
‘Het Nederlandse lidmaatschap van de EU is een goede zaak.’	40	25	28	44	61
‘Mensen zoals ik ondervinden vooral nadelen van het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van onze economie.’	26	33	33	22	14

a Blauwe cijfers geven aan dat er een significant verschil is met de (dan ook blauwe) mbo-opgeleiden (bij $p < 0,05$).

Bron: COB 2015/4

Zeker als ze net van de opleiding komen en nog geen ervaring hebben, kun je beter een iets oudere mbo’er hebben, aldus mbo’ers. Ervaring telt dus ook.

Mbo’ers concurreren met hbo’ers op de arbeidsmarkt

In het verleden was het vrij gebruikelijk om door ervaring hogerop te komen in een bedrijf. In de huidige arbeidsmarkt ligt opklimmen zonder diploma veel minder voor de hand.³

De arbeidsmarktperspectieven tot 2018 zijn matig voor jongeren die na hun opleiding de arbeidsmarkt betreden. Vooral voor de hogeropgeleide schoolverlaters zijn de arbeidsmarktperspectieven duidelijk minder goed geworden. In 2011 was de verwachting dat 36% van alle mbo’ers die gedurende de periode 2011-2016 zouden instromen op de arbeidsmarkt een goed perspectief hadden op het vinden van een baan. In 2013 werd het perspectief voor de periode 2013-2018 naar beneden bijgesteld naar 21%.⁴

Als de arbeidsmarktperspectieven van hogeropgeleide schoolverlaters verslechteren, ligt het voor de hand dat ze ook solliciteren naar banen met lagere opleidingseisen. In de groepsgesprekken blijken mbo’ers inderdaad het gevoel te hebben dat ze met hbo’ers concurreren om banen. Er bestaan wel verschillende ideeën over hoe die concurrentie uitpakt. De groepsgesprekken gaven niet een eenduidig beeld. Aan de ene kant proefden we dat de gespreksdeelnemers het idee hadden dat ze op de arbeidsmarkt worden verdrongen door hbo’ers:

“In de vacatures die je ziet vragen ze het hoogste van het hoogste, de duurste opleiding en de meeste kennis. Dan lees je de vacature en denk je: nou, dat deed ik tien jaar geleden, maar met mijn CV word ik daar niet eens voor uitgenodigd.” (Zwolle)

3 F. Cörvers, D.A.M. Bertrand-Cloodt, D. Fouarge, M.L.A. Hoon, A.C. Künn-Nelen, J.A.F. Thor, A.M.C. Verhagen, S. Dijkman, R. Clerx en N. Salamanca, *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2018 (ROA-R-2013/11)*. Maastricht: Research Centrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, 2013.

4 Cörvers et al., p. 15-16.

“Wat je tien jaar geleden met mbo kon doen, vragen ze nu hbo voor.”

(Amsterdam)

“Waarom zou je een mbo’er nemen als je een hbo’er kunt krijgen?”

(Amsterdam)

In de discussie komen verschillende verklaringen naar voren. Zo zou het toegenomen aanbod aan hbo’ers ook leiden tot de toegenomen vraag naar hbo’ers. Een andere verklaring is dat jonge hbo’ers lagere salarissen accepteren dan ervaren mbo’ers en daardoor voorrang krijgen.

Aan de andere kant geven deelnemers aan de groepsgesprekken aan dat hbo’ers de concurrentie soms winnen, maar dan wel onder hun niveau werken. In een aantal groepsgesprekken overheerst ook het gevoel dat mbo’ers makkelijk aan werk kunnen komen. Als ze eenmaal ervaring hebben opgedaan kunnen ze vaak ook boven hun niveau werken.

Mbo’ers gaan met iedereen om

In de groepsgesprekken ontstaat een wat ongemakkelijk gevoel als ter sprake komt of opleidingsniveau van invloed is op de mensen met wie je werkt of omgaat. Men benadrukt dat het om de persoon gaat, om het karakter. Soms hebben ze wel last van de manier waarop een hogeropgeleide zich opstelt:

“Wij noemen dat op het werk een hbo-mentaliteit. Een soort arrogantie, terwijl er heel veel hbo’ers thuis zitten op het moment en geen baan kunnen vinden. Een beetje de arrogantie van: ‘Het komt allemaal wel goed en ik ben hbo’er, dus...’ Maar dat geldt natuurlijk niet voor iedereen!”

“Wij hadden een stagiaire en die zei: ‘Ik word opgeleid om jouw manager te worden.’ Nou, die mocht van mij meteen het bavianenhok schoonmaken!” (Zwolle)

Het lijkt er op dat de gespreksdeelnemers ook daadwerkelijk met allerlei opleidingsniveaus te maken hebben, zowel privé als op het werk. Contacten kunnen sterk door elkaar lopen:

“Mijn zoon zit op het hbo, en mijn stiefzoon heeft mbo gedaan op het laagste niveau. Die is ermee gestopt en werkt bij Intertoys. Moet ik dan gaan kiezen met wie ik meer verbonden ben?” (Amsterdam)

“Ik stuur hbo’ers aan en ik word aangestuurd door iemand die lageropgeleid is.” (Amsterdam)

Dat wil echter niet zeggen dat de stereotypen over hogeropgeleiden niet worden herkend:

“Soms zeggen managers wat, en zeg ik: ‘Kun je ook gewoon Nederlands praten? Dit is te moeilijk voor mij.’ Mensen hebben dat zo geleerd tijdens hun studie. Maar als we een biertje drinken zijn we allemaal hetzelfde.” (Amsterdam)

Dezelfde houding geldt tegenover lageropgeleiden, al moeten die het af en toe ook ontgelden in de gesprekken:

“Er zijn veel mensen die hun handje ophouden, die zijn ziek, zwak, miselijk – even hard gezegd – en die blijven maar kinderen uitpoepen en zitten altijd maar thuis. Ze hebben geen cent uit te geven, maar doen er ook niets aan, en willen het ook niet echt veranderen. Daar kan ik wel eens heel boos om worden.” (Zwolle)

Overigens zijn mbo'ers wel sterk doordrongen van een 'tegenstelling tussen lager- en hogeropgeleiden', zo blijkt uit hun antwoorden op deze stelling in de enquête. Zowel voor lageropgeleiden als mbo'ers geldt dat ruim acht van de tien een tegenstelling ervaren, tegen minder dan een van de drie hogeropgeleiden.

Mbo'ers ontmoeten dus lager- en hogeropgeleiden zowel op het werk als privé. Ze zien zichzelf niet als een aparte maatschappelijke groep en zetten zichzelf niet graag af tegen mensen met een ander opleidingsniveau. Natuurlijk zijn ze zich bewust van stereotypen en die hanteren ze zelfs soms ook. Zo typeren ze zichzelf als doeners, wat hen kracht zou geven in de concurrentie op de arbeidsmarkt. Eerder zagen we al dat ze ook trots zijn op wat ze kunnen en op wat ze bijdragen aan de organisaties waarin ze werken. Desgevraagd leggen ze meer de nadruk op overeenkomsten met hogeropgeleiden dan op verschillen.

De toekomst van het mbo

Gaat de positie van mbo'ers als middengroep in de toekomst sterk veranderen? We legden mensen hierover drie stellingen voor (tabel 3.5). We vroegen hen ook om hun antwoorden toe te lichten. Doordat ze op alle drie de stellingen tegelijk mochten reageren is het niet altijd duidelijk waarover hun toelichting gaat. We proberen een toelichting zoveel mogelijk te koppelen aan een stelling.

Vakmanschap zal altijd nodig zijn

Bijna twee derde is het (zeer) eens met de stelling dat er voor vakmensen altijd werk zal zijn. Hogeropgeleiden zijn het meer eens met deze stelling dan mbo'ers. We zien wel enkele verschillen tussen sectoren (tabel 3.5). Vooral mensen met een opleiding in de sector techniek en de sector economie zijn het eens met deze stelling. Uit de toelichtingen blijkt dat een term als vakmanschap wel verschillende associaties oproept. Sommigen roemen het specialisme van de vakman:

“Door 'brede' opleidingen weten veel mensen van veel dingen een beetje. Echte specialisten zullen daarom nodig blijven.” (vrouw, 33 jaar, hogeropgeleid)

Anderen zien vakmanschap als 'met de handen werken':

“Je kunt iemand die geneeskunde heeft gestudeerd niet een kwast in de handen geven, omdat dat echt een ambacht is.” (vrouw, 34 jaar, mbo)

En sommigen geven weer aan dat vakmanschap een combinatie van kennis en praktijk vereist:

Tabel 3.5 **Opvattingen over de toekomst van het mbo, bevolking van 18+, 2015 (in procenten)^a**

	opleidingsniveau				
	allen	lager-opgeleiden	mbo-opgeleiden	overige middelbaar opgeleiden	hogeropgeleiden
'Voor echte vakmensen zal er altijd werk zijn.'					
• (zeer) eens ^b	66	66	61	59	71
• (zeer) oneens	14	16	14	21	12
'Het mbo heeft in de toekomst geen functie meer omdat banen op middelbaar niveau door automatisering en robotisering verdwijnen.'					
• (zeer) eens ^c	26	33	30	23	17
• (zeer) oneens	43	27	40	44	60
'Voor de toekomst van Nederland is de kennis-economie belangrijker dan de ambachtseconomie.'					
• (zeer) eens	20	17	16	23	20
• (zeer) oneens	40	37	42	45	41

- a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. Vermeld zijn instemming als percentages van alle antwoorden. Blauwe cijfers geven aan dat er een significant verschil is met de (dan ook blauwe) mbo-opgeleiden (bij $p < 0,05$).
- b Dit verschilt tussen sectoren. Respondenten met een opleiding in de sector techniek of natuurwetenschappen en in de sector economie, handel of administratie zijn het met deze stelling vaker eens dan respondenten uit de andere sectoren. De sector techniek (79%) verschilt significant ($p < 0,05$) van de sector opvoeding en onderwijs (61%), maatschappij, cultuur, kunst en communicatie (61%) en medische of sociale zorg (58%).
- c Respondenten uit de sector techniek zijn het hier minder vaak mee eens (18%) dan respondenten uit de sector economie, handel of administratie (30%) (significant bij $p < 0,05$).

Bron: COB 2015/4

“Goede ambachtslieden zijn straks goud waard. Er is altijd een groep nodig die met de handen kan werken maar ook kennis heeft.”
(man, 47 jaar, mbo)

Verdeeldheid over de invloed van automatisering en robotisering

Maken mbo'ers zich zorgen over het verdwijnen van banen in het middensegment door automatisering en robotisering?⁵ Men is daar inderdaad minder optimistisch over dan over de toekomst van het vakmanschap. Er is geen meerderheid die de stelling verwerpt dat het mbo in de toekomst geen functie meer heeft omdat banen op middelbaar niveau door automatisering en robotisering verdwijnen. Mensen met een opleiding in de techniek of natuurwetenschappen zijn het minder vaak eens met deze stelling dan mensen uit de andere sectoren. Alleen op het laagste opleidingsniveau zijn meer mensen het eens dan oneens met deze stelling. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe minder bang men is voor de effecten van automatisering en robotisering. Hier betonen mbo'ers zich overigens een duidelijke middengroep: qua opvattingen zitten ze tussen beide groepen in. Opvallend is dat in de groeps gesprekken met mbo'ers een veel optimistischer toon heerst. Misschien maakt de groepsdynamiek dat persoonlijke zorgen iets minder zwaar wegen.

5 Zie bijvoorbeeld de toespraak van minister Asscher (szw) over de robotisering van arbeid tijdens het szw-congres op 29 september 2014 in Den Haag.

In de toelichtingen op de enquêtevragen herhalen veel mensen dat **‘mensenhanden altijd nodig zullen blijven’**.

“Ik zie een robot of machine nog geen straten leggen of de kozijnen schilderen.” (vrouw, 51 jaar, mbo)

“Sommige producten zijn zo uniek dat alleen mensenhanden die kunnen maken.” (vrouw, 38 jaar, mbo)

Anderen hebben een iets andere insteek: taken van mbo’ers zullen misschien veranderen door automatisering en robotisering, maar niet verdwijnen.

“Robots moeten tenslotte ook ontworpen, gemaakt en gerepareerd worden.” (man, 62 jaar, mbo)

Een aantal mensen geeft wel aan dat deze veranderingen misschien omscholing vereisen, of dat het mbo naar een ‘hoger peil’ zal moeten. Ook in de groepsgesprekken komt naar voren dat een vak van nu over vijf jaar misschien niet meer bestaat.

Maar mensen uiten ook zorgen, vooral over de niveaus mbo-1 en -2. En ze maken zich ook druk om de ‘menselijke maat’ die zou verdwijnen door nieuwe technologie:

“Neem nu iemand die oud is, een luier draagt en zich bevuild heeft. Die persoon kan toch niet door een robot verschoond worden? Er moet menselijkheid blijven! Contact van mens tot mens!” (man, 54 jaar, mbo)

Kenniseconomie niet belangrijker dan ambachtseconomie

Slechts een op de vijf Nederlanders is het eens met stelling dat de kenniseconomie belangrijker is dan de ambachtseconomie voor de toekomst van Nederland.

Uit de toelichtingen blijkt wel dat mensen vinden dat er te veel aandacht uitgaat naar de kenniseconomie:

“20.000 mensen met een master in milieutechniek, maar niet één handwerker te vinden die mijn verwarming goed kan instellen” (vrouw, 49 jaar, hogeropgeleid)

“Misschien is het beter om meer te focussen op de productie van materiaal dan om geheel in te zetten op ontwerp en handel.” (man, 65 jaar, hogeropgeleid)

“Ik denk dat Nederland de afgelopen jaren ruim voldoende heeft laten zien dat puur kenniseconomie *niet* werkt. De ‘groei’ van de economie blijft ver achter bij die van Duitsland. Daar is zelfs sprake van een begrotingsoverschot. Natuurlijk is kennis belangrijk. Maar in Nederland hebben we de afgelopen decennia neergekeken op blue collar workers en dat wreekt zich nu. We hebben een enorme dienstensector, die alleen maar geld rondpompt, maar voor de enorme salarissen geen bal produceert. Kennis is zonder meer vreselijk belangrijk. Alleen, we kunnen *niet* allemaal projectleider zijn. Er zullen ook mensen nodig zijn die ‘project-GELEID’ worden, dus op de werkvloer. Op de huidige wijze gaat onze economie in my humble opinion naar de vaantjes.” (man, 51 jaar, hogeropgeleid)

“De handen in het vet en aan het bed hebben te weinig aandacht.” (man, 49 jaar, hogeropgeleid)

Kortom, het geloof in vakmanschap en de ambachtseconomie staat als zodanig niet onder druk. Wel maakt men zich enige zorgen over de invloed van automatisering en robotisering.

Opleiding en doorleren

Ten slotte gaan we in op de kwaliteit van de middelbare beroepsopleiding en op het thema ‘een leven lang leren’, dat momenteel veel aandacht krijgt in het landelijke mbo-beleid.⁶ De gedachte is dat de flexibiliteit en de snelle veranderingen op de arbeidsmarkt vergen dat mensen zich regelmatig bijscholen of zelfs moeten omscholen.

Mbo'ers waarderen vooral praktijkgerichtheid

In de groepsgesprekken springt de praktijkgerichtheid eruit als het punt waarop men het mbo het sterkst vindt.

“Ik vind wel dat competenties belangrijker zijn dan de echte kennis, de papieren kennis.” (Zwolle)

“Blijft zonde dat ambachtsschool van vroeger niet meer bestaat.” (Amsterdam)

Men vindt de praktijkkennis van de huidige studenten wel eens onder de maat. In ieder geval bij bepaalde opleidingsrichtingen:

“Als iemand in zijn derde jaar lts zat, en die kwam dan bij ons, dan kon je hem het materiaal laten opruimen, het aluminium en het roestvrij staal. Als je tegenwoordig iemand krijgt... Dat zijn dan ook jongens van 16 jaar, en die hebben techniek gekozen. Ze moeten twee weken ‘snuffelen’, in het derde jaar. Dan leg je uit dat ze moeten opruimen, het aluminium hier en het roestvrij staal daar. Als je al jongens hebt die het graag willen, dan kijken ze je met zulke ogen aan en vragen je: wat is aluminium?” (Amsterdam)

Toch, of juist daarom, vindt men stages van groot belang. In een van de groepsdiscussies komt naar voren dat snuffelstages door de hele opleiding heen moeten worden aangeboden. In een andere groep wordt geopperd dat er meer docenten uit het bedrijfsleven moeten komen. Behalve zorgen over gebrekkige praktijkkennis komt in een groep ook naar voren dat opleidingen te grootschalig zijn geworden:

“Het is heel massaal geworden. Weet niet of dat een verbetering is. Lijkt me erg afleiden.” (Zwolle)

Massaliteit zou ook de mogelijkheid om je te onderscheiden bemoeilijken.

“Ik heb moeten solliciteren om op de hotelschool te komen. Van die generatie kom ik. En twee jaar later worden gewoon de deuren opengezet omdat de klassen niet meer gevuld werden, omdat er te weinig aanmeldingen waren, zodat scholen te weinig subsidie zouden krijgen. Daarin zie je al een hele verschuiving... of mensen het echt willen en via zo'n procedure worden aangenomen of dat gewoon tegen iedereen gezegd wordt: ‘Joh, da's leuk! Kom maar. Dan hebben we weer de school gevuld en krijgen we weer subsidie’.” (Zwolle)

6 TK (2014/2015). *Beroepsonderwijs en Volwassenen Educatie*. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Een responsief mbo voor hoogwaardig vakmanschap. Tweede Kamer, vergaderjaar 2014/2015, nr. 31524 Nr. 250.

Altijd doorontwikkelen, niet altijd doorleren

In de groepsgesprekken is men het er snel over eens dat het belangrijk is om jezelf altijd door te ontwikkelen. Er zijn ook gespreksdeelnemers die eerder een formulering kiezen als 'je zult wel moeten'. De vraag is hoe je dat doorontwikkelen moet zien. De term 'een leven lang leren' is niet bij iedereen bekend. Als de term wel bekend is, denkt men niet direct aan zaken als volwassenenonderwijs en formele omscholing. Men lijkt doorgaans te denken 'je kunt elke dag wel wat leren op je werk of in je dagelijks leven'. Het kan gaan om nieuwe software of een nieuwe machine leren gebruiken, maar ook om alledaagse dingen. In de gesprekken tuimelen de voorbeelden over elkaar heen. Je kunt een toilet proberen te plaatsen als je dat nog nooit eerder hebt gedaan, boeken lezen, documentaires kijken, goed naar meningen van anderen luisteren of proberen nieuwe mensen te ontmoeten.

Als het aankomt op 'doorleren' in plaats van 'doorontwikkelen', dan lijken de meningen iets meer uiteen te lopen. Uiteraard zijn er mensen die doorleren aanbevelen, maar niet koste wat kost, zoals blijkt uit het volgende stukje groepsgesprek in Zwolle:

A: "Als ik niet meer kan leren, of me niet meer kan blijven ontwikkelen, dan ben ik heel snel weg. Maar sommige mensen hebben op een gegeven moment gewoon hun niveau bereikt. Dat is wat het is, en meer wordt het niet. Die kunnen niet meer, en die willen niet meer. Die accepteren dat, en in sommige bedrijven kun je dat prima tot je pensioen blijven doen."

B: "Nou..."

A: "Sommige mensen worden daar ook echt gelukkig van."

B: "Maar dan komt er een reorganisatie, en dan komen die mensen op straat te staan."

A: "Nou, dat hoeft niet. Als die mensen gewoon prima hun werk doen, en dat is wat het is."

B: "Nou..."

C: "Het is ook vaak zo: als die mensen gaan solliciteren naar een hogere functie, dan worden ze niet meer gelukkig. Dan gaan ze boven hun niveau werken."

A: "Ze hebben ook echt wel een maximum."

D: "Iedereen heeft zijn eigen mogelijkheden. Je begint niet voor niks op mbo-niveau, want dat is op dat moment je mogelijkheid. Je groeit daarna door, of juist niet. Er zijn ontzettend veel factoren die daarin meetellen. Het zijn de mogelijkheden die je krijgt, maar ook de mogelijkheden die je aanpakt."

Veel hangt ook af van de vorm. Sommigen zouden nog wel een cursus willen doen, maar niet meer een hele opleiding. Je zult ook altijd een inschatting moeten maken van de meerwaarde van een cursus of opleiding. Omscholing geeft geen garantie op een nieuwe baan. Bovendien heb je vaak onvoldoende aan een opleiding, als je praktijkervaring mist.

‘Leven lang leren’ vooral verantwoordelijkheid van de overheid

Uit de groepsgesprekken valt een soort drieslag te destilleren als het om persoonlijke ontwikkeling gaat. Ten eerste, iedereen neemt daar zelf verantwoordelijkheid in, want het is belangrijk om in jezelf te investeren en daar hoort bij dat je je kennis up-to-date houdt. Ten tweede, werkgevers zijn verantwoordelijk om hun personeel vaardigheden mee te geven die bijvoorbeeld nodig zijn voor nieuwe machines of computersystemen. Ten derde, waar omscholing vereist is vanwege structurele factoren, zoals veranderingen op de arbeidsmarkt, de generatiekloof of structurele werkloosheid, dan is de overheid daar verantwoordelijk voor. De overheid moet werklozen, mensen met een beperking en senioren meer mogelijkheden bieden om zich bij of om te scholen. Het doel is dan niet om te zorgen dat iedereen ‘zo hoog mogelijk wordt opgeleid’. Als mensen over dit soort thema’s met elkaar in discussie gaan, dan borrelt er een voorkeur voor een gericht doelgroepenbeleid op.

Tot slot

Er is de afgelopen jaren veel aandacht voor de afstand die zou bestaan tussen lager- en hogeropgeleiden. Hoe zit het met middengroepen, zoals mbo’ers? Vormen zij nog het cement dat de verschillende groepen bij elkaar houdt? Mbo’ers zeggen inderdaad zowel met lager- als met hogeropgeleiden contact te hebben, zowel op het werk als privé. Ze voelen zich ongemakkelijk als mensen worden geclassificeerd op basis van hun opleiding. Ze zien zichzelf als doeners in hun organisaties en zijn trots op de bijdrage die ze leveren. Qua opvatting vormen ze echter niet duidelijk een middengroep, zoals ook al bleek uit de scp-publicatie *De sociale staat van Nederland 2015*.⁷ In hun ideeën over zowel hun eigen positie in de samenleving als het functioneren van de politiek en politieke kwesties lijken ze meer op lageropgeleiden. Uitzonderingen zijn het gevoel van grip op de eigen toekomst en opvattingen over de multiculturele samenleving. Op die punten liggen de opvattingen van mbo’ers meer tussen die van lager- en hogeropgeleiden. Voor de maatschappelijke samenhang is het misschien zo slecht nog niet dat de middengroep in haar opvattingen meer aan de kant staat van de lageropgeleiden. Dat kan helpen wat meer tegenwicht te bieden aan de dominantie van hogeropgeleiden in de samenleving en politiek. Het zou echter ook kunnen bijdragen aan een sterkere polarisatie van hogeropgeleiden versus de rest.

7 R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen, *De sociale staat van Nederland 2015*. Den Haag: scp, 2015.

Verantwoording

Achtergrond

Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) wordt gedaan door het Sociaal en Cultureel Planbureau in opdracht van de Voorlichtingsraad (VoRa) en heeft de volgende doelstellingen:

- Het kabinet voorzien van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in de bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden, inclusief gegevens over algemene tevredenheid en onbehagen en zo mogelijk signaleringen van groepen die ‘negatief’ opvallen.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden door relativering en uitdieping van enquêtegegevens over de publieke opinie met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Het onderzoek resulteert in kwartaalrapporten en in studies. De volgende achtergrondstudie en twee verdiepingstudies zijn verschenen en beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Paul Dekker (red.). *Metten wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2009.
- Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden. *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008*. Den Haag: SCP, 2009.
- Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2011.

Onderzoek in het vierde kwartaal van 2015

Voor dit kwartaal is een enquête gehouden en zijn focusgroepgesprekken gevoerd. Het enquêteonderzoek is uitgevoerd door MarketResponse Nederland op een steekproef van personen van 18 jaar en ouder uit zijn bestand ‘De Onderzoek Groep’. Dit onderzoekspanel is samengesteld op basis van telefonische werving en maakt geen gebruik van zelfaanmeldingen. De respondenten ontvangen in principe geen vergoeding. Ook voor deelname aan de COB-enquête is niet betaald. In totaal hebben 1028 mensen tussen 1 oktober en 8 november 2015 de vragenlijst volledig ingevuld (871 via internet en 157 schriftelijk). De gemiddelde invultijd van de online vragenlijst was 23,5 minuten. 97% beoordeelt het onderzoek met een voldoende en het gemiddelde cijfer is een 7,5. Tenzij anders vermeld zijn in dit rapport de resultaten gewogen op sekse, leeftijd, opleiding en internetgebruik. De weegfactor varieert van 0,5 tot 2,7 en de wegefficiëntie is 90,01%, resulterend in een effectieve steekproef van 925. Zie verder de onderzoeksverantwoording, beschikbaar op www.scp.nl/publicaties.

Het focusgroeponderzoek is uitgevoerd door de onderzoeksbureaus Ruigrok|Netpanel en Veldkamp. Beide bureaus deden gesprekken met werkenden van 25-55 jaar met een opleiding op niveau mbo-2 of hoger. Veldkamp deed dat in Amsterdam op 15 oktober en Ruigrok|Netpanel in Zwolle op 20 oktober. De gesprekken bestonden uit een algemene ronde over hoe het gaat met Nederland, het bespreken van twee stellingen over internationaal beleid en een uitgebreidere discussie over het middelbaar beroepsonderwijs en de positie van mensen met die opleiding. De gesprekken duurden ongeveer twee uur. Wat in het voorliggende rapport is vermeld over de focusgroepen is ontleend aan de onderstaande rapportages van de onderzoeksbureaus en eigen waarneming van de SCP-onderzoekers.

Rapporten, beschikbaar op www.scp.nl bij het desbetreffende rapport:

- Judith ter Berg en Yolanda Schothorst, *COB-focusgroepen vierde kwartaal 2015: Amsterdam*. Amsterdam: Veldkamp, november 2015 (projectnummer 5993).
- Evelien Besseling en Gerard Blomsma, *COB-focusgroepen vierde kwartaal 2015: Zwolle*. Amsterdam: Ruigrok|Netpanel, november 2015.
- Co van Rooijen en Petra van Laar, *Onderzoekstechnische verantwoording Burgerperspectieven 2015, 4e kwartaal*. Leusden: MarketResponse, november 2015 (projectnummer 20.166).

Onderwerpen in voorgaande kwartaalberichten

- 2008|1: mediagebruikers, institutioneel vertrouwen, machteloosheid en Europa;
- 2008|2: levensinstellingen, informatie voor de regering en maatschappelijke participatie;
- 2008|3: groepen werkenden, economische en persoonlijke toekomstverwachtingen;
- 2008|4: basismotivaties, overheidsuitgaven, de crisis en publieke omgangsvormen;
- 2009|1: vrijheid van meningsuiting en Europa;
- 2009|2: opvoeding en gezin en de media over de crisis;
- 2009|3: de economische crisis voor mbo'ers en mkb'ers en politieke onvrede;
- 2009|4: politiek (on-)tevreden en de multiculturele samenleving;
- 2010|1: maatschappelijke tegenstellingen en de relaties tussen jong en oud;
- 2010|2: bezuinigingen en vertrouwen in informatie over klimaat en vaccinatie;
- 2010|3: gevoelens van onveiligheid en internationalisering;
- 2010|4: grip op het leven en de publieke gevolgen van gejaagdheid;
- 2011|1: eurocrisis en vergelijking Denemarken – Nederland;
- 2011|2: Nederland in het buitenland, buitenlands beleid en burgertypen;
- 2011|3: eigen verantwoordelijkheid en groepen mediagebruikers;
- 2011|4: de inrichting van Nederland en sterke punten van Nederland;
- 2012|1: ontwikkelingen in de publieke opinie tussen 2008-2011;
- 2012|2: economische crisis en toekomst, Europa en opleidingsniveaus;
- 2012|3: houdbaarheid van de medische zorg en AOW en wensen voor de formatie;
- 2012|4: vrijwilligerswerk, maatschappelijke tegenstellingen, buitenland, niet-stemmers;
- 2013|1: protestgeneigdheid en vertrouwen in informatiebronnen;
- 2013|2: crisisperspectieven en -ervaringen en HEXACO-persoonlijkheidsdimensies;
- 2013|3: persoonlijke toekomstzorgen, inkomensongelijkheid en Europa;
- 2013|4: opvattingen over Oost-Europese arbeidsmigranten en lokale politiek;
- 2014|1: stemming over Europa en de Haagse politiek;
- 2014|2: (fysieke) risico's en verantwoordelijkheden;
- 2014|3: visies op Nederland en de toekomst en essay 'Van stemming naar bestemming';
- 2014|4: decentralisaties in het sociale domein en vrijheid van meningsuiting;
- 2015|1: internationale politieke situatie, lokale tevredenheid en burgertypen;
- 2015|2: Europese Unie en burgerparticipatie; en
- 2015|3: soorten vertrouwen in Nederland en politiek vertrouwen internationaal.

© Sociaal en Cultureel Planbureau,
Den Haag 2015

ISBN 978 90 377 0772 4
ISSN 1876 8598

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50
2515 XP Den Haag

telefoon 070 340 70 00

info@scp.nl
www.scp.nl

Vormgeving:
bureau Stijlzoorg, Utrecht